

Archeologie en het sociaal domein

Een verkenning van samenwerking voor een toekomstige participatieve praktijk

Monique van den Dries, Heleen van Londen, Martijn van Poecke

Archeologie en het sociaal domein

Een verkenning van samenwerking
voor een toekomstige participatieve praktijk

Colofon

Auteurs: Monique van den Dries, Heleen van Londen, Martijn van Poecke

© 2025 Universiteit Leiden

Universiteit Leiden

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Dit onderzoek is mede mogelijk gemaakt dankzij het Faro-Programma van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (Ministerie van OCW).

Citeer als: M.H. van den Dries, H. van Londen, M. van Poecke, 2025. *Archeologie en het sociaal domein - Een verkenning van samenwerking voor een toekomstige participatieve praktijk*. Leiden: Universiteit Leiden.

De onderzoekers

Voorliggend rapport is het resultaat van samenwerking tussen de Universiteit Leiden (UL), de Universiteit van Amsterdam (UvA) en Erfgoed Zeeland. De onderzoekers, dr. M.H. van den Dries (UL) en dr. H. van Londen (UvA), hebben de interviews afgenomen, de maatschappelijke partner, M. van Poecke (Erfgoed Zeeland), fungeerde als inhoudelijk adviseur sociaal domein.

De beide universitaire onderzoekers zijn als archeologen experts in de werking van het archeologisch bestel en de uitdagingen daarvan als het gaat om systeemaanpassingen. Ze hebben veelvuldig samengewerkt in nationale en internationale projecten en onderzoek verricht naar de maatschappelijke waarden van de archeologie en naar participatie. Recentelijk brachten zij voor een door de Tweede Kamer gevraagde evaluatie van de Erfgoedwet (2016) de stand van zaken in kaart van de participatie in de archeologie in Nederland (Van Londen, Van den Dries en Landskroon 2021). Ze waren tevens partners in de evaluatie van deze aspecten voor de Erfgoedwet (Knoop, Van Londen, en Van den Dries 2021). Ze hebben beide ervaring met het uitvoeren van participatieve projecten. Op basis daarvan creëerden ze een online receptenboek 'Burgerparticipatie in de Archeologie' (2021) voor het stap-voor-stap uitvoeren van participatieve erfgoedprojecten, dat door de Stichting Archeologie en Publiek is geadopteerd (www.publieksarcheologie.nl).

M. van Poecke is eveneens archeoloog. Hij was van 2001 tot en met 2019 de beleidsadviseur Sociaal Domein van de gemeente Middelburg. Daarna stapte hij over naar Erfgoed Zeeland. Daar bouwt hij aan de ontwikkeling van een wetenschappelijk verantwoorde participatie in de archeologie.

Inhoudsopgave

	Voorwoord	4
	Managementsamenvatting	5
1.	Inleiding	7
2.	Onderzoeksmethode	11
3.	Het sociaal domein op hoofdlijnen	13
4.	Interviewresultaten	22
	4.1 Reacties op de ambitie	22
	4.2 Meerwaarde	24
	4.3 Aansluiting bij wettelijke taken	26
	4.4 Ingangen	28
	4.5 Knelpunten	31
	4.6 Financiering	34
	4.7 Bestuurlijke inbedding	38
	4.8 Ontwikkelingen en kansen voor de toekomst	39
	4.9 Aanbevelingen van geïnterviewden	40
	4.10 Bouwstenen	42
5.	Conclusies en aanbevelingen	44
	Literatuur en referenties	48
	Bijlagen	
	1. Interviewvragen	49
	2. Gesprekspartners	50
	3. Actoren in het Sociaal Domein	51

Voorwoord

De archeologie en het sociaal domein zijn tot nu toe nagenoeg gescheiden werelden. Ze kennen elkaar niet, komen elkaar amper tegen, en hebben elkaar niet nodig, zo lijkt het. Is dat jammer? Wij denken van wel. Want in al deze wederzijdse onbekendheid zijn er wel degelijk enkele mooie ontmoetingen tot stand gekomen, die zowel impactvol zijn op persoonlijk niveau als inspirerend op collectief niveau.

Het Verdrag van Faro (Raad van Europa, 2005), dat Nederland in 2024 heeft ondertekend en nu in beleid wil omzetten, daagt uit om verder te denken dan alleen de intrinsieke waarde van archeologie. Als een samenleving ambities heeft op het vlak van ruimtelijke inrichting, economie, toerisme, sociale verbinding, wat dan ook, dan kan de samenleving aan de archeologie vragen om daarbij te helpen.

Er liggen nogal wat ambities in het sociaal domein, zoals mensen ondersteunen bij het verkrijgen van zelfstandigheid, het vernieuwen van de manier waarop dat gebeurt en ondertussen de uitgaven verminderen. Het zijn de gemeenten die via verschillende decentralisaties de opgave hebben om dit alles vorm te geven, in afstemming met de mensen om wie het gaat en daarbij rekening houdend met een woud aan jurisprudentie. De druk om te leveren is groot, net als de behoefte aan oplossingen.

Kan de archeologie daarin iets betekenen? En wat betekent dat voor de archeologiepraktijk in Nederland? Geeft dat inhoud aan een Faro-archeologische monumentenzorg? Het vinden van antwoorden op deze vragen was het onderwerp van ons onderzoek en we nemen u graag mee op onze zoektocht. We hebben het rapport geschreven vanuit de ambitie om een brug te slaan tussen deze werelden; om professionals in het sociaal domein deelgenoot te maken van de positieve waarden die de archeologie en erfgoed in bredere zin te bieden hebben, en om het sociaal domein toegankelijk te maken voor de erfgoedprofessional die graag die brug wil oversteken. We zijn benieuwd of u onze conclusies deelt en welke ideeën u heeft om hierop verder te bouwen.

We zijn de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (Ministerie van OCW) erkentelijk voor de substantiële financiële bijdrage uit het Faro-Programma en het meedenken over het onderzoek en het uitdragen van de resultaten. De uitvoering is mede mogelijk gemaakt door de Universiteit Leiden, de Universiteit van Amsterdam, en Erfgoed Zeeland. We bedanken graag al onze gesprekspartners voor hun openhartigheid en het genereus delen van hun inzichten.

Monique van den Dries, Heleen van Londen, Martijn van Poecke

Managementsamenvatting

Voorliggend rapport doet verslag van een verkennend onderzoek naar het benutten van de archeologie als samenwerkingspartner voor het sociaal domein. Het onderzoek bestond uit gesprekken met deskundigen die werkzaam zijn in het sociaal domein en in de financiële sector. Het rapport toont de door hen genoemde mogelijkheden (en onmogelijkheden) om tot een vruchtbare samenwerking te komen bij de uitvoering van archeologisch onderzoek of archeologische activiteiten.

De aanleiding voor het onderzoek is de wens om de maatschappelijke rol van de archeologie te vergroten in het kader van het Verdrag van Faro (Raad van Europa). Nederland ondertekende dit verdrag in 2024. Het stelt de waarde van erfgoed voor de samenleving centraal. Dit roept voor de archeologie als erfgoedsector de vraag op wat het voor de samenleving kan doen? Hoe kunnen we met name de sociaal-maatschappelijke waarden, die talrijk zijn, nog beter benutten voor maatschappelijke vraagstukken?

Allereerst zijn mogelijke partners in het sociaal domein in kaart gebracht. Met het “Sociaal Domein” bedoelen we hier primair de Wet maatschappelijke ondersteuning (2015), de Jeugdwet (2015) en de Participatiewet (2015). Met deze wetten is een breed pakket aan taken gedecentraliseerd naar de gemeenten, als onderdeel van de herziening van het zorgstelsel van Nederland. Primair, omdat de gemeenten nog meer taken hebben op basis van wetgeving die verwant is aan Wmo, Jeugdwet en Participatiewet. Daarnaast is gekeken naar potentiële financieringsbronnen: uit bestaande wet- en regelgeving (bijv. principe van *social return* bij inkoop, inzet persoonsgebonden budget, inzet zorg in natura), uit fondsen of subsidies, uit crowdfunding, uit sociaal ondernemerschap, enz.

Vervolgens is gesproken met 21 deskundigen die werkzaam zijn of waren in het sociaal domein, in de financiële sector en in de archeologie, zoals bestuurders (wethouders), beleidsmedewerkers, projectleiders, en adviseurs.

Een belangrijk resultaat is dat de gesprekspartners aangeven dat we de tijdgeest mee hebben om de archeologie met het sociaal domein te verbinden. Men is hierover opvallend positief. Er zullen zeker hobbels moeten worden genomen, zoals het vinden van financiering, maar de ontwikkelingen binnen het sociaal domein, die mede zijn ingegeven door een positieve vernieuwingsdrang, maken dat een participatieve erfgoedpraktijk zeker voor sociale doeleinden kan worden benut. Daarbij liggen de mogelijkheden eerder bij het bevorderen van welzijn dan in de zorg. Zo wordt binnen het sociaal domein steeds meer gekeken naar alternatieve vormen van zorg, met meer oog voor de kwaliteit van de leefomgeving. In die leefomgeving speelt erfgoed een grote rol. Ook verschuift de aandacht van het oplossen van individuele problematiek naar meer collectieve vormen van welzijnsbevordering (sociale betrokkenheid en activering), liefst in de wijk. Het kunnen deelnemen aan erfgoedactiviteiten sluit daar perfect op aan. Tot slot is er een groeiende noodzaak om de druk op het sociaal domein te verlichten door zorgproblematiek te voorkomen. In die preventie kunnen maatschappelijke activiteiten met erfgoed goed van pas komen.

Een tweede resultaat is het inzicht dat de verbinding het best op gemeentelijk niveau kan worden gezocht. Niet alleen het sociaal domein is ingericht om op gemeentelijk niveau te handelen, dat geldt ook voor de archeologie. Het speelt zich veelal lokaal af, waarbij de gemeente de bevoegde instantie is. Bovendien spreekt de archeologie in Nederland vooral mensen in de eigen wijk of regio aan. Dit betekent dat hier de kansen voor verbinding liggen. Daarbij is het zaak een praktijk aan te bieden die zich niet afspeelt binnen de bouw- en ruimtelijke ontwikkeling, zoals die kenmerkend is voor de Malta-archeologie. Deze kan zeker van betekenis zijn voor activering en ontwikkeling van mensen in het

kader van de Wmo, maar voor het werken aan welzijn en preventie werkt een omgeving met langzamere processen, zonder tijdsdruk, beter.¹

Het vinden van financiering voor een participatieve erfgoedpraktijk met een maatschappelijk doel is geen eenvoudige opgave. Er is bijvoorbeeld geen wettelijk kader voorhanden om samenwerking vorm te geven. De gesprekspartners waren daar helder over. Je hebt echter geen specifiek wettelijk kader nodig, omdat alle maatschappelijke wetgeving in principe een ingang is om samen dingen te doen, vrijwilligers te betrekken, etc. Wil je je richten op individuele zorgtaken, dan zijn er wel wettelijke vereisten, maar voor een collectieve benadering, met een focus op preventie en welzijn, zijn die er niet. De collectieve benadering lijkt dan ook de beste ingang. Het financieren daarvan is een uitdaging en zal een investering vergen, waarbij creatief naar bronnen moet worden gespeurd, zoals fondsen en subsidies. De archeologische sector kan er ook een eigen fonds voor proberen op te zetten.

De open en constructieve houding van de gesprekspartners leverde verder een keur aan goede suggesties, aanbevelingen en concrete handreikingen op om met het sociaal domein verbindingen aan te gaan. Ze zijn alle opgetekend, om erfgoedprofessionals aan te moedigen en te ondersteunen in de ontwikkeling van een praktijk waarin sociale doeleinden een centrale plaats kunnen krijgen.

Samenvattend komen wij tot de slotsom dat deze verkenning aanleiding geeft om de praktijk van de archeologische monumentenzorg te verruimen, waarbij voor de uitvoering en financiering van archeologische onderzoek niet vooral of uitsluitend de intrinsieke waarde voorop staat (behoud om redenen van wetenschappelijke waarde) en de aanleiding een economisch belang is (archeologische resten zitten in de weg bij ruimtelijke ontwikkeling), maar waarbij we de archeologie ook als waardevolle partner gaan zien voor de aanpak van sociaal-maatschappelijke vraagstukken.

Wij adviseren professionals in de erfgoedsector om de stoute schoenen aan te trekken en in de eigen gemeente een partner in het sociaal domein te benaderen voor een *pilot* project. Onze gesprekspartners uit het sociaal domein kunnen daarvoor een eerste ingang zijn, of de gemeentelijke en landelijke organisaties in de bijlage 'Actoren in het Sociaal Domein' (bijlage 3).² Voor de ontwikkeling van dit soort innovatieve praktijken raden wij de collega's uit de sector archeologie aan om een beroep te doen op het tijdelijke Innovatiefonds³ dat is ondergebracht bij de stichting Reuvens of de Regeling Publieksarcheologie van het Cultuurfonds (tot en met 2029).⁴

¹ Een voorbeeld van hoe dit kan werken op een erfgoedlocatie is beschreven in Overweel (2024).

² Als concrete follow-up van dit onderzoek heeft een aantal partners in Zeeland (onder leiding van Erfgoed Zeeland) een plan van aanpak voor een Faro-subsidie ingediend. Dit kan dienen als voorbeeld.

³ <https://www.reuvens.nl/innovatieplatform/>

⁴ <https://www.cultuurfonds.nl/monumentenzorg-erfgoed/regeling-voor-publieksarcheologie>

1. Inleiding

De archeologie is een belangrijke bron van humanistische (sociale) waarden voor gemeenschappen en individuen. Het is vaak praktisch van aard, doorgaans in de buitenlucht en het kan een spannende zoektocht zijn, maar het zorgt tegelijkertijd voor ontspanning, door met je handen met materiaal te werken. Participatie in de archeologie kan dan ook bijdragen aan onder meer identiteitsvorming, empowerment, sociale cohesie en welzijn.⁵

Deze waarden, hoewel steeds meer en breder onderschreven, worden echter nog weinig bewust benut, bijvoorbeeld door het archeologisch erfgoed bewust in te zetten om sociale doelstellingen te helpen bewerkstelligen. We raken - naar analogie van het concept 'Welzijn op recept'⁶ al wel vertrouwd met 'Kunst op recept'⁷, maar 'Erfgoed op recept', lijkt nog onontdekt.

De centrale vraag van het onderhavige onderzoek is hoe dergelijke waarden beter voor en door de samenleving kunnen worden benut. Met het project 'Van Valletta naar Faro' is door middel van interviews met stakeholders verkend hoe de archeologie aansluiting zou kunnen vinden bij de behoeften (bijvoorbeeld aan participatie, welzijnsbevordering, cohesie ontwikkeling) in het sociaal domein en wat de bouwstenen kunnen zijn om een brug tussen beide werelden te slaan.

Achtergrond en context

De archeologische sector heeft zich in de afgelopen decennia verbreed van een in hoofdzaak academische praktijk, die primair gericht is op het doen van onderzoek en het geven van onderwijs, naar een praktijk die is ingebed in de ruimtelijke ordening (RO). Dit is ingegeven door de invoering van het Verdrag van Valletta (Malta) van de Raad van Europa (1992). Nu wordt de praktijk opnieuw verbreed, met een verbinding richting het sociaal domein, vanwege de invoering van de Raad van Europa's Verdrag van Faro (2005), dat de nadruk legt op gedeeld eigenaarschap en een participatieve praktijk.

De huidige drie praktijken zijn niet op elkaar afgestemd, noch in balans, en er dienen zich belangrijke vragen aan op het gebied van verbinding, afstemming, implementatie, beleidskaders en financiering. In de kern maakt de verbreding naar een participatieve praktijk een heroriëntatie noodzakelijk op de (sociale) waarde van archeologie voor de samenleving. Wat mag de samenleving verlangen van de archeologische sector? En, wie bepaalt wat? Sinds de discussie over eigenaarschap is aangewakkerd, mede dankzij de kritiek die wordt aangeduid met het Authorised Heritage Discourse (Smith, 2006), is het niet vanzelfsprekend meer dat vooral experts en beleidsverantwoordelijken bepalen wat erfgoed is, voor wie het van betekenis en waarde is, en wat ermee gebeurt.

De uitdaging die nu voorligt is een vorm van integratie van archeologiebeoefening in het sociaal domein, een proces dat vergelijkbaar is met de inbedding in het ruimtelijke domein dat sinds eind jaren '90 is ingezet. Dit keer is het niet vanwege het belang van bescherming van het bronmateriaal of instandhouding, maar vanwege sociaal-maatschappelijke doelen. Het is daarom nodig het sociaal domein te verkennen en te vragen of er een behoefte is aan zaken die de archeologie te bieden heeft

⁵ Het rapport 'Over Lokalisme, liefdewerk en lonkend perspectief' (Van Londen, Van den Dries & Landskroon, 2021) gaat nader in op deze sociale waarden en de toegevoegde waarde van participatie. Zie ook Historic England: <https://historicengland.org.uk/images-books/publications/wellbeing-and-the-historic-environment/>.

⁶ Bij 'Welzijn op Recept' schrijft de huisarts een welzijnsrecept voor aan patiënten met psychosociale klachten waarvoor geen medische behandeling of verwijzing nodig lijkt. Het doel is om door middel van sociale activering (kortdurende interventie) het welbevinden van deelnemers te verhogen en daardoor het zorggebruik in de eerste lijnszorg te verlagen. In gesprekken met een welzijnscoach worden met de deelnemer activiteiten geselecteerd. Bron: <https://welsaam.nl/welzijn-op-recept/>. Zie ook Heijnders en Meijs 2019; Heijnders en de Feijter 2020.

⁷ Bij Kunst op Recept krijgen mensen met gezondheidsklachten die van psychosociale aard zijn speciaal ontwikkelde culturele activiteiten aangeboden waardoor ze zich beter kunnen gaan voelen (Poll et al. 2021). Bron: https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/2021/12/Kunst_op_recept_T.pdf. Zie ook de nationale agenda van Arts in Health in Nederland, Lewis et al. 2024 (<https://www.artsinhealth.nl/>) en Van Dijk en Schlaman (2021).

en zo ja, waar er volgens deskundigen in het sociaal domein kansen liggen. De drie praktijken kunnen worden gekarakteriseerd zoals in Tabel 1 weergegeven. Daarin hebben we de vragen opgenomen die voor de ontwikkeling van een Faro-praktijk spelen en die daarmee richting gaven aan dit onderzoek.

	Academische archeologie	Archeologie in het ruimtelijke domein	Archeologie in het sociaal domein
Doelen	• onderzoek • onderwijs	• kwaliteit van de leef-omgeving (<i>in situ</i> behoud) • goed gedocumenteerde gegevens tbv onderzoek en publieksbeleving	• brede welvaart (welzijn) • inclusiviteit • gedeeld eigenaarschap arch. ten dienste van samenleving
Beleidsverantwoordelijke	Min. van OCW	• OCW (Valletta) • provincies • gemeenten	• OCW (Faro) • gemeenten
Wetgeving	Wet op het Hoger Onderwijs	Erfgoedwet Omgevingswet	Geen vraag: is aansluiting bij wetgeving in het sociaal domein mogelijk?
Organisatie	Gesloten (publieke taakstelling)	Gesloten (privaat kwaliteitszorgsysteem/certificatie)	Open vraag: zijn de schotten tussen domeinen te doorbreken?
Financiering	Overheid	Projectontwikkeling R.O.	Subsidies/fondsen vraag: zijn er nog meer financieringsvormen?
<i>Volume</i>	€€€	€€€€€	€ vraag: valt het volume te vergroten?
<i>Aard</i>	Structureel	Structureel	Incidenteel vraag: is de financiering structureel te maken?
Participatie	Incidenteel (dmv burgerwetenschap, <i>citizen science</i>)	Niet gangbaar (soms dmv deelname vrijwilligers) Vraag: biedt <i>social return-beleid</i> perspectief? Kan participatie in de Omgevingswet helpen?	Ja, als kern van de praktijk Vraag: wat zijn voor het erfgoed ingangen voor verbinding/samenwerking?
<i>Doel</i>	datavergaring tbv de wetenschap	democratisering en zeggenschap over de leefomgeving	welzijn (instrumenteel)

Tabel 1: Verbreding van de archeologische praktijk als gevolg van de implementatie van Europese Verdragen. Inkadering van de vragen die leidend zijn voor de voorliggende inventarisatie.

Uitdagingen

De archeologische sector wordt sinds zo'n vijftig jaar gedomineerd door opgravingen van overblijfselen die dreigen te worden verstoord door infrastructuurontwikkeling. Dit is het effect van de implementatie van het Verdrag van Valletta (Malta) van de Raad van Europa (1992) in de Nederlandse wetgeving (2007). Deze door ontwikkelinggeleide archeologie heeft de sector en de samenleving veel opgeleverd: het werkvolume en de hoeveelheid historische verhalen, kennis en vondsten zijn enorm toegenomen. Tegelijkertijd maakt het markt-afhankelijke model en de grotendeels commerciële uitvoering het lastig voor de sector om de publieke belangstelling voor participatie in de archeologie te faciliteren en meer te benutten.

De achterliggende vraag die het project wil beantwoorden, is of er een archeologische praktijk mogelijk is die draait om het welzijn van mensen; het gevoel ergens bij te horen, empowerment en sociale verbondenheid. Is daarvoor - naast een Malta-archeologie - een nieuwe Faro-praktijk nodig, of kunnen we het bestaande bestel en bestuursstelsel zodanig inrichten dat de humanistische waarden van de archeologie beter zijn te verzilveren voor zowel de samenleving als de beroepsgroep. Is er een verdere paradigmaverschuiving nodig, waarbij een op materiaal gericht erfgoedbehoud en een op de markt en ruimtelijke ordening gebaseerde praktijk worden aangevuld door een praktijk die mensgericht en zorgzaam is? Simpel gezegd, hoe komen we van Valletta naar Faro?

Doelstellingen

Met het project 'Van Valletta naar Faro - Een verkenning van alternatieve routes voor de archeologie', dat is gefinancierd als Faro-initiatief vanuit de Financiële Regeling voor de Uitvoeringsagenda Faro van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed⁸, willen de onderzoekers aan dit vraagstuk bijdragen. We willen enerzijds met stakeholders van buiten de archeologie verkennen hoe de archeologie aansluiting kan vinden bij de behoeften (bijvoorbeeld aan participatie) uit het sociaal domein. Anderzijds wil het project aan vertegenwoordigers uit het sociaal domein de kracht van de archeologie als hulpbron laten zien. We willen kenbaar maken dat de archeologie kan worden benut voor brede maatschappelijke doelen, zoals het versterken van sociale cohesie (tegengaan van eenzaamheid, mensen gevoel van betrokkenheid bieden), de integratie van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt (om hen werkritme en het ontwikkelen van talenten of vaardigheden te bieden), en voor het bevorderen van welzijn en gezondheid.

Betrokkenheid bij de uitvoering van archeologisch onderzoek kan in principe breed worden ingezet. Uit eerder onderzoek en voorbeelden (bijv. Receptenboek Burgerparticipatie in de Archeologie)⁹ blijkt dat participatie in veldverkenning en opgraven werkt¹⁰, maar ook in behoud en beheer, bijvoorbeeld door middel van het gezamenlijk ontwerpen van een managementplan voor een UNESCO wereld-erfgoedplaats. Bovendien werken activiteiten (bijvoorbeeld *object handling*) als instrument om een maatschappelijk doel te bereiken, al dan niet in een museale context.¹¹

Met de voorliggende verkenning hebben de onderzoekers allereerst in kaart willen brengen waar de archeologie mogelijke partners in het sociaal domein kan vinden. Vervolgens is verkend in hoeverre stakeholders een beeld hebben van het type (archeologische) activiteiten dat geschikt zou zijn voor participatie om maatschappelijke en sociale doeleinden te faciliteren. Te denken valt aan het meedoen aan opgravingen, helpen bij onderzoek (*citizen science*/ burgerwetenschap), werken met materiaal of in een depot, het maken van een tentoonstelling, bijdragen aan behoud en beheer van

⁸ <https://faro.cultureelerfgoed.nl/welcome>

⁹ <https://www.publieksarcheologie.nl/>

¹⁰ Zie bijvoorbeeld het project Waterloo Uncovered, dat zich richt op mentaal herstel bij veteranen (<https://www.waterloouncovered.com/>).

¹¹ In het rapport 'Over lokalisme, liefdewerk en lonkend perspectief' (Van Londen, Van den Dries & Landskroon, 2021) zijn tal van voorbeelden terug te vinden.

monumenten, enz. Ook zijn de kenners van het sociaal domein gevraagd aan welke criteria samenwerking moet voldoen om optimaal aan te sluiten. Dit hebben we vertaald naar aanbevelingen voor concrete bouwstenen voor werkwijzen.

Vroeg of laat komt bij samenwerkingen en het ontwikkelen van participatieprojecten en daarmee samenhangende activiteiten in het kader van sociale vraagstukken ook de vraag op tafel wie het wil of kan bekostigen. Het financieren van participatieprojecten blijkt voor de archeologische sector vaak een lastig verhaal, onder meer omdat het niet past binnen de financiering van ontwikkeling-geleid onderzoek past¹². In de verkenning naar het benutten van de sociale waarden van de archeologie voor het sociaal domein is dan ook tegelijkertijd gekeken in welke richting financieringsbronnen kunnen worden gezocht. Daarvoor zijn stakeholders in kaart gebracht, financieringsinstrumenten verkend, bijeenkomsten bijgewoond en stakeholders uit de financiële sector geïnterviewd. Om een zo breed mogelijk scala aan ideeën en potentiële financieringsbronnen te verzamelen, hebben we deze vraag tevens aan de geïnterviewden uit het sociaal domein gesteld.

Resultaten

Als uitkomst van het onderzoek rapporteren wij hier onze bevindingen en doen we aanbevelingen die zowel de archeologische sector als actoren in het sociaal domein kunnen benutten om samenwerkingen vorm te geven, waarbij het archeologisch erfgoed (en archeologische onderzoek in al haar facetten) kan worden benut als hulpbron voor het aanpakken van maatschappelijke vraagstukken (welzijn, sociale cohesie, integratie).

Wij beogen hiermee de lezers te inspireren om samenwerking te zoeken om een Faro-praktijk te ontwikkelen met de archeologie, ze te helpen om potentiële partners te vinden binnen het sociaal domein en om - indien nodig - (nieuwe) financieringsbronnen aan te boren.

¹² Dit komt naar voren uit opgetekende ervaringen (zie Van Londen, Van den Dries en Landskroon 2021).

2. Onderzoeksmethode

Domein- en sectorschets

Het onderzoek is van start gegaan met het in kaart brengen van het sociaal domein. We hebben gekeken naar de meest relevante wet- en regelgeving en naar de belangrijkste spelers die zich met de uitvoering van deze wet- en regelgeving bezighouden. Hiervoor zijn literatuur en internetbronnen geraadpleegd¹³, gesprekken gevoerd met deskundigen en (voorlichtings-) bijeenkomsten bijgewoond.¹⁴ Een belangrijk neven doel hiervan was om potentiële gesprekspartners in beeld te krijgen en contacten te leggen. Het resultaat is een schets van het landschap van wetgeving en partners in het sociaal domein. Deze is ter introductie in grote lijnen in hoofdstuk 3 weergegeven. Aanvullende informatie over actoren die voor de erfgoedsector nuttig kunnen zijn, hebben we bijgevoegd in bijlage 3 ('Actoren in het Sociaal Domein'). Dit betreft onder meer de landelijke organisaties die stapstenen kunnen zijn voor het opschalen van *pilot* projecten.

Een vergelijkbaar proces is gevolgd voor het in kaart brengen van gesprekspartners uit de financiële sector en mogelijke financieringsinstrumenten voor samenwerking in erfgoedprojecten met een sociaal-maatschappelijke doelstelling. Ook hiervoor hebben we bronnen geraadpleegd en bijeenkomsten bijgewoond.¹⁵ Dit heeft geleid tot inzichten in financieringswijzen en potentiële bronnen, die vervolgens in de interviews nader zijn verkend. Deze financieringswijzen bestaan grofweg uit: bekostiging als onderdeel van bestaande wettelijke regelingen (inzet persoonsgebonden budget, inzet zorg in natura); de inzet van sociale inkoop (*social return on investment*); het aanboren van fondsen en subsidies; en sociaal ondernemerschap. Het resultaat geven we weer in paragraaf 4.4.

Interviews

Voor de interviews hebben de onderzoekers een protocol opgesteld, voorzien van vragenlijsten en toestemmingsformulieren, en met informatie over de werkwijze, procedure, datamanagement en de rechten van de geïnterviewden. Deze documenten zijn voorafgaand aan de interviews voorgelegd aan de Ethische Commissie Geesteswetenschappen en Archeologie van de Universiteit Leiden.¹⁶

Vervolgens zijn de gesprekspartners geselecteerd op basis van de sectorschets en de netwerk-activiteiten, aangevuld met behulp van de sneeuwbal methode, waarbij het advies van geïnterviewden is ingewonnen. Bij de keuze voor interviewden beoogden wij een geografische spreiding, hoewel een landsdekkende verdeling lastig is met het geringe aantal geïnterviewden waar het onderzoek in kon voorzien. Hierbij was het vooral van belang om zowel de stedelijke als landelijke context vertegen-

¹³ Zie literatuur en referentielijst.

¹⁴ - **De rol van kunst en cultuur in zorg en welzijn - Landelijke kennisdelingsdag Programma Cultuurparticipatie** (Ede, 24 april 2024). Organisatie: Landelijke Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA). <https://www.lkca.nl/landelijke-kennisdelingsdag-programma-cultuurparticipatie/#:~:text=Ruim%20180%20professionals%20uit%20cultuur%2C%20zorg%20en%20welzijn,verbinden.%20Op%20deze%20pagina%20lees%20je%20het%20verslag>.

- **Kan het verleden helpen?** Symposium over erfgoed & sociaal werk (Utrecht, 13 juni 2024). Organisatie: Canon sociaal Werk, in samenwerking met de Rijksdienst Cultureel Erfgoed (RCE/Faro-team), Movisie/Tijdschrift voor sociale vraagstukken, en de Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk (BPSW). https://www.canonsociaalwerk.eu/details.php?canon_id=787.

¹⁵ - **Info Sessie Corporate Sustainable Reporting Directive** (Haarlem, 15 febr. 2024). Organisatie: Sparkz Networking, namens de Stichting Stadsgarage en Kennemer Impact. <https://www.sparkznetworking.nl/agenda-komende-sparkz-networking-events/item/175/151-SparkzStadsgarage-info-sessie-SROI-bij-het-Seinwezen-Haarlem>.

- **Building Bridges from intention to action - EUCLID impact summit 2024** (Den Haag, 20-21 maart 2024). Organisatie: Euclid Network. <http://summit2024.euclidnetwork.eu>.

¹⁶ De werkwijze en documenten zijn op 16 mei 2024 door de commissie geaccordeerd.

woordigd te zien. De geografische spreiding heeft niettemin enige disbalans, in het voordeel van de westelijke helft van het land, mede doordat niet iedereen gehoor gaf aan de uitnodiging.

Er is gesproken met een breed palet aan deskundigen vanuit het sociale domein, de financiële sector en de archeologie. Het palet bestaat naast bestuurders (wethouders) en beleidsontwikkelaars uit deskundigen met ervaring in de uitvoering (projectleiders, managers, programma-coördinatoren, docenten), en uit ondernemers en onafhankelijke adviseurs.

De interviews vonden plaats tussen april 2024 en februari 2025, op locatie of online (via Teams of Zoom). Voorafgaand aan het gesprek ontvingen de geïnterviewden de vragenlijst, het gespreksprotocol en het toestemmingsformulier. De gesprekken duurden gemiddeld een uur en zijn met toestemming van de gesprekspartners opgenomen (audio), automatisch getranscribeerd (o.a. met behulp van Teams of Zoom) en door de onderzoekers geverifieerd en gecorrigeerd. Daarna zijn de transcripts ter goedkeuring aan de geïnterviewden voorgelegd en allen gaven toestemming voor gebruik.

Het resultaat is een bundel van gesprekken met de visies en ervaringen van 21 deskundigen, waarvan wij de belangrijkste bevindingen hebben verwerkt in hoofdstuk 4. Dit hoofdstuk is opgedeeld in thema's die grotendeels synchroon lopen met de onderwerpen die in de interviews aan bod kwamen. We analyseren in dit hoofdstuk de grote lijnen en illustreren of onderbouwen deze met citaten uit de interviews.

3. Het sociaal domein op hoofdlijnen

“Het sociaal domein” is een begrip dat veel gebruikt wordt, maar niet heel precies gedefinieerd is. In de basis gaat het bij sociaal werk om:

- Welbevinden (individueel en/of collectief)
- Zorgzaamheid (helpen bij problemen, beperkingen, afhankelijkheid)
- Gezamenlijkheid (verbinding tussen mensen)
- Solidariteit (onderlinge behulpzaamheid)
- Emancipatie (verheffing, vooruit komen in het leven)¹⁷

Grofweg is de intentie in het sociaal domein om vanuit een integrale werkwijze de zorg en ondersteuning rond de burger te organiseren.¹⁸ Dit betreft doorgaans vier kerngebieden: bestaanszekerheid; wonen en leven; veilig en gezond opgroeien; meedoen. De integrale werkwijze betekent dat veel disciplines met elkaar samenwerken. Dit maakt het sociaal domein een veelzijdig en complex landschap aan actoren.

Deze complexiteit maakt het lastig om vat te krijgen op de inhoud ervan en om mogelijkheden voor een verbinding met archeologie in beeld te brengen. Om dit onderzoek uitvoerbaar te houden en niet te verdrinken in complexiteit, is het grote landschap van het sociaal domein in stappen in kaart gebracht en zijn lijnen getrokken op die kaart. Geen harde grenzen maar eerder houvastlijnen: dat deel van het landschap laten we verder buiten beschouwing, dit deel gaan we verder verkennen. In dit hoofdstuk nemen we de lezer stap voor stap mee op een verkenning: wat is het sociaal domein?¹⁹ Welke lijnen trekken we en waarom?

Om te beginnen gaat het sociaal domein primair over mensen. Het gaat over inspanningen van mensen en gemeenschappen om erbij te horen, te ontwikkelen, achteruitgang tegen te gaan, iets te betekenen voor een ander. Het gaat over verantwoordelijkheden van mensen, gemeenschappen, organisaties en overheden om bij te springen en ondersteuning te organiseren als dat nodig is.

Jezelf ontwikkelen, meedoen, iets doen voor een ander: de meeste mensen doen dat op eigen initiatief. Soms is daar hulp bij nodig: voor jezelf of om een ander te kunnen helpen. De Rijksoverheid heeft, met behulp van wetgeving, aan overheden en organisaties die verbonden zijn aan de overheid, opdrachten gegeven om mensen en gemeenschappen te ondersteunen. Er zijn verschillende wetten met in de kern hetzelfde doel: het ondersteunen van mensen. Soms is hierbij sprake van enige overlap²⁰. De optelsom van deze wetten en opdrachten definieert het sociaal domein.

De wetgever benoemt in welke situaties er ondersteuning georganiseerd moet worden, door welke partij en onder welke voorwaarden. Er zijn brede partijen zoals de gemeenten, de zorgverzekeraars, de zorgkantoren, de politie. Er zijn ook partijen die meer in een niche opereren zoals de Raad voor de Kinderbescherming en de Kinderrechter.

Er zijn fundamentele verschillen tussen deze partijen. Gemeenten hebben een democratisch gelegitimeerd bestuur, wat betekent dat de visie op ondersteuning beïnvloed wordt door de uitslag van verkiezingen en de beslissingen van volksvertegenwoordigers. Bij andere organisaties is dat niet

¹⁷ Met toestemming ontleend aan de lezing van Jos van der Laan tijdens het symposium over erfgoed en sociaal werk (Utrecht, 13 juni 2024).

¹⁸ Bron: <https://www.regioplan.nl/actueel/hoe-ziet-het-sociaal-domein-er-nu-uit/>

¹⁹ Een nuttige bron voor nadere uitleg is de infographic sociaal domein, die uitlegt geeft over de wettelijke regelingen, taken, verantwoordelijkheden en budgetten: <https://academieportal.nl/myfiles/18794/11298/Sociaal%20Domein%20Infographic.pdf>

²⁰ Ter illustratie: als een jongere van 16 jaar uitvalt op school, is er actie mogelijk op basis van de Jeugdwet, maar ook op basis van de Leerplichtwet, de Wet publieke gezondheid en de Politiewet.

het geval. Dat betekent iets voor de mensen die ondersteuning nodig hebben: de manier waarop zij de verantwoordelijke partij kunnen benaderen, of aanspreken op de besluiten, verschilt per partij.

Voor dit onderzoek leggen we een lijn rond dat deel van het sociaal domein dat gedecentraliseerd werd naar de gemeenten. Verantwoordelijkheden in het sociaal domein die bij andere partijen dan de gemeenten gelegd werden, laten we voor nu buiten beschouwing. Het belangrijkste argument daarvoor is dat de verantwoordelijkheden voor taken in zowel het sociaal domein als in de archeologische monumentenzorg onder hetzelfde gemeentelijk bestuur vallen. Voor de archeologie zijn veel taken immers via de Erfgoedwet (2016) eveneens gedecentraliseerd naar de gemeenten. Dat betekent dat de ontwikkeling van visie en besluitvorming langs dezelfde processen loopt en dat onderlinge afstemming - tussen het sociaal domein en de archeologie - in die besluitvorming in principe mogelijk is.

Dit leidt tot een interessante gedachte: ontwikkelingen, spanningsvelden, vraagstukken in het gemeentelijk sociaal domein kennen wellicht een parallel in de archeologie, waarvoor de verantwoordelijkheid eveneens voor een belangrijk deel bij de gemeente ligt. Dat biedt kansen voor verbinding.

Daar komt bij dat het sociaal domein niet bij alle gemeenten identiek afgebakend is. In sommige gemeenten omvat het alleen de uitvoering van de drie wetten (Jeugdwet, Wmo en Participatiewet), in andere kunnen ook domeinen als wonen en ruimte, sport en cultuur, onderwijs en kinderopvang, bijstand en schuldhulpverlening en de dienstverlening vanuit de sociale basis (zoals welzijn) tot het sociaal domein worden gerekend. Ook de archeologie valt in organisatorische zin niet altijd onder wonen en ruimte. Vooral in kleinere gemeenten zijn er wellicht mogelijkheden om de domeinen te verbinden en te organiseren rond de aanpak van maatschappelijke vraagstukken.

Wetgeving

Voor dit onderzoek gaan we uit van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo), de Jeugdwet en de Participatiewet als kern van het gemeentelijk sociaal domein. Op de flanken vinden we gemeentelijke taken die sterk vervlochten zijn met deze drie wetten, zoals het handhaven van de leerplicht en kwalificatieplicht, en de opvang van statushouders.²¹ Deze vallen buiten de focus van ons onderzoek.

Binnen de drie genoemde wetten is een grote variatie aan ondersteuningsvragen waar de gemeente op moet acteren, aan soorten voorzieningen die een oplossing kunnen bieden, en aan situaties op grond waarvan een recht op hulp kan ontstaan. Om daar meer zicht op te krijgen lopen we de drie wetten langs.

De Wet Maatschappelijke Ondersteuning (2015)

Maatschappelijke ondersteuning houdt in:

1. Het bevorderen van
 - sociale samenhang
 - mantelzorg
 - vrijwilligerswerk
 - de toegankelijkheid van voorzieningen, diensten en ruimten voor mensen met een beperking

²¹ De gemeente heeft ook de regie over de uitvoering van de inburgering van inburgeringsplichtigen op basis van de *Wet Inburgering 2021*. Het doel van deze wet is dat nieuwkomers in Nederland zo snel mogelijk Nederlands leren, kunnen meedoen aan het maatschappelijk leven en vlot werk kunnen vinden. Dit heeft vaak raakvlakken met andere wettelijke taken (Jeugdwet, Participatiewet, Wmo) omdat veel nieuwkomers gebruikmaken van de voorzieningen die hieronder vallen. In het kader van dit onderzoek gaan we niet specifiek in op deze wet, omdat we hierin geen rol zien weggelegd, behalve als nieuwkomers vallen onder de andere sociale wetgeving en gemeentelijke regelingen, of als ze activiteiten zoeken die gericht zijn op zelfredzaamheid, activering en participatie in de Nederlandse maatschappij als onderdeel van de inburgeringscursus (artikel 3.14, lid 2.b.).

- de veiligheid en leefbaarheid in de gemeente
 - het voorkomen en bestrijden van huiselijk geweld
2. Het ondersteunen, zoveel mogelijk in de eigen leefomgeving, van de zelfredzaamheid en de participatie van personen met een
- beperking
 - chronisch psychisch probleem
 - chronisch psychosociaal probleem
3. Het bieden van
- beschermd wonen
 - opvang

De gemeente draagt bij aan maatschappelijke ondersteuning via het organiseren van voorzieningen. Er zijn:

1. Collectieve voorzieningen

Deze zijn vrij toegankelijk, dat wil zeggen dat er geen toegangspoort is die beslist of je er gebruik van mag maken. De voorziening kan wel gericht zijn op een doelgroep, zoals een wijk, ouderen, kleine kinderen. De voorziening kan gaan over plezierige zaken zoals een speeltuin en een wijkcentrum, en kan gaan over hulp bij (zware) problemen. Algemeen maatschappelijk werk is een collectieve voorziening die zware situaties (mee) kan oppakken.

2. Individuele voorzieningen

Deze zijn pas toegankelijk nadat de toegangspoort beslist dat deze toegekend wordt. Een individuele voorziening is een maatwerkvoorziening, dat wil zeggen dat de voorziening is afgestemd op de persoon die de voorziening nodig heeft. Er wordt dus eerst een zorgvuldig onderzoek uitgevoerd om te bepalen:

- of de aanvrager onder de reikwijdte van de Wmo valt (misschien moet iemand zich melden bij het Zorgkantoor voor ondersteuning op basis van de Wet langdurige zorg)
- wat het doel is dat bereikt moet worden (gaat het bijvoorbeeld om het terugwinnen van zelfstandigheid of om het tegengaan van achteruitgang of om het stabiliseren van de huidige situatie)
- of de directe omgeving zelf de ondersteuning kan bieden (er wordt van de partner of de gezinsleden verwacht dat zij zich ook inzetten)
- wat de passende voorziening is, en in welke omvang die beschikbaar wordt gesteld (bijvoorbeeld: huishoudelijke hulp voor 2 tot 4 uur per week, gedurende een jaar).

Om mensen in de gelegenheid te stellen een beroep te kunnen doen op de WMO, hebben gemeenten een WMO-loket en/of wijkteams.

Wanneer duidelijk is dat er een individuele voorziening ingezet gaat worden, wordt de vorm besloten:

- in natura: de persoon kiest een zorgaanbieder waarmee de gemeente eerder een contract heeft afgesloten. De zorgaanbieder gaat aan het werk en stuurt de factuur naar de gemeente
- als persoonsgebonden budget (PGB): de persoon krijgt een budget toegekend (dat wordt ondergebracht bij de Sociale Verzekerings Bank) waarmee men zelf een zorgaanbieder kan inhuren.

De betrokken persoon kan in meer of mindere mate zelf beslissen of een PGB ingezet wordt. Gemeenten vinden het niet altijd passend om iemand zo veel verantwoordelijkheden mee te geven. Denk aan situaties waarin de persoon die zorg nodig heeft niet de verstandelijke vermogens heeft om alles te kunnen overzien. Soms is er dan naaste familie die de verantwoordelijkheden kan en wil dragen. Dit thema kent stevige discussies, omdat de familie vraagt om vertrouwen, en de overheid zorgen heeft over fraude en misbruik.

De beslissing over de voorziening is een verantwoordelijkheid van het College van Burgemeester en Wethouders, het Dagelijks Bestuur van de gemeente. Het College kan een organisatie mandateren om de beslissing namens het College te nemen, maar kan die bevoegdheid niet delegeren. De aard van de bevoegdheid staat dat niet toe. Omdat het een beslissing van het Dagelijks Bestuur van de gemeente is, kan de betrokken persoon bezwaar maken en vervolgens in beroep gaan bij de rechter tegen dit besluit. Zo ontstaat jurisprudentie. Alle gemeenten moeten in soortgelijke situaties rekening houden met bestaande jurisprudentie.

De gemeente moet een beleid en een verordening vaststellen. Het beleid geeft inzicht in de gemeentelijke ambities en verwachtingen. De verordening is een gemeentelijke wet. Het beleid en de verordening moeten duidelijkheid geven aan mensen over wat zij kunnen verwachten, waar zij op kunnen rekenen en in welke situaties er persoonlijke rechten ontstaan. Het beleid kan bijvoorbeeld benoemen dat er één integraal loket is - je kunt er terecht voor alle vragen van mensen van alle leeftijden - en dat het loket in de wijk te vinden is. Het beleid kan ook benoemen dat er een apart loket is voor jongeren.

Het is het college van B&W dat het beleid en de verordening in concept opstelt. Het college moet daarbij rekening houden met de behoeften van belanghebbenden, inclusief moeilijk bereikbare doelgroepen. De meeste colleges richten daarom een adviesraad op van vrijwilligers. Uiteindelijk stelt de gemeenteraad het beleid en de verordening vast.

Jeugdwet (2015)

De Jeugdwet voegde verschillende vormen van zorg voor jeugdigen bij elkaar en benoemde dit tot jeugdhulp. Jeugdhulp beoogt dat jongeren gezond en veilig kunnen opgroeien, groeien naar zelfstandigheid en voldoende zelfredzaam kunnen zijn om maatschappelijk te participeren. De gemeente moet zorg dragen voor een kwalitatief en kwantitatief toereikend aanbod van jeugdhulp en gecertificeerde instellingen die de beschermingsmaatregelen uitvoeren.

Jeugdhulp houdt concreet in:

1. ondersteuning van, hulp en zorg, niet zijnde preventie, aan jeugdigen (tot 18 jaar) en hun ouders bij het verminderen, stabiliseren, behandelen en opheffen van of omgaan met de gevolgen van psychische problemen en stoornissen, psychosociale problemen, gedragsproblemen of een verstandelijke beperking van de jeugdige, opvoedingsproblemen van de ouders of adoptie-gerelateerde problemen.
2. het bevorderen van de deelname aan het maatschappelijk verkeer en van het zelfstandig functioneren van jeugdigen met een somatische, verstandelijke, lichamelijke of zintuiglijke beperking, een chronisch psychisch probleem of een psychosociaal probleem en die de leeftijd van achttien jaar nog niet hebben bereikt.
3. het ondersteunen bij of het overnemen van activiteiten op het gebied van de persoonlijke verzorging gericht op het opheffen van een tekort aan zelfredzaamheid bij jeugdigen met een verstandelijke, lichamelijke of zintuiglijke beperking of een somatische of psychiatrische aandoening of beperking, die de leeftijd van achttien jaar nog niet hebben bereikt; met dien verstande dat de leeftijdsgrens van achttien jaar niet geldt voor jeugdhulp in het kader van jeugdstrafrecht.

De taken van de gemeente zijn:

1. het voorkomen en de vroege signalering van en vroege interventie bij opgroei- en opvoedingsproblemen, psychische problemen en stoornissen
2. het versterken van het opvoedkundige klimaat in gezinnen, wijken, buurten, scholen en kinderopvang
3. het bevorderen van de opvoedvaardigheden van de ouders, opdat zij in staat zijn hun verantwoordelijkheid te dragen voor de opvoeding en het opgroeien van jeugdigen
4. het inschakelen, herstellen en versterken van de eigen mogelijkheden en het probleemoplossend vermogen van de jeugdige, zijn ouders en de personen die tot hun sociale omgeving behoren, waarbij voor zover mogelijk wordt uitgegaan van hun eigen inbreng
5. het bevorderen van de veiligheid van de jeugdige in de opvoedsituatie waarin hij opgroeit
6. integrale hulp aan de jeugdige en zijn ouders, indien sprake is van multiproblematiek
7. het tot stand brengen en uitvoeren van familiegroepsplannen en het verlenen van hulp op basis van familiegroepsplannen, indien sprake is van vroege signalering van opgroei- en opvoedingsproblemen, psychische problemen en stoornissen.

Net als bij de Wmo moet de gemeente een beleid en een verordening opstellen, zijn er collectieve en individuele voorzieningen, is er een toegangspoort die beslist over de in te zetten jeugdhulp.

Het landschap van de jeugdhulp is complexer dan dat van de Wmo. Dat heeft vooral te maken met de rechten van ouders en de focus op veiligheid. Kinderen mogen over verschillende zaken niet zelfstandig en onafhankelijk van anderen beslissingen nemen. Die rol ligt bij de ouder(s), of de partij die die rol heeft overgenomen. Met bepaalde leeftijden neemt de beslissingsbevoegdheid van het kind toe. Kinderen hebben het recht om in veiligheid op te groeien maar die veiligheid staat nogal eens onder druk: door de omgeving, door gezinsleden, door de kinderen zelf. Bij onveilige situaties moet de veiligheid hersteld worden. Liefst op vrijwillige basis, desnoods met dwangmaatregelen. Dat laatste is heel ingrijpend. De inzet van dwang is daarom zwaar gereguleerd.

We trekken in relatie tot dit onderzoek opnieuw een lijn, en wel tussen vrijwillige ondersteuning en gedwongen ondersteuning. De inzet van dwang is zo ingrijpend voor de betrokken personen en zo zwaar gereguleerd, dat vermenging met andere belangen - zoals de bescherming van erfgoed - af te raden is.

De Participatiewet (2015)

De Participatiewet van 2015 vervangt de Wet werk en bijstand, de Wet sociale werkvoorziening en een groot deel van de Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten (Wajong). De wet heeft tot doel dat meer mensen met arbeidsvermogen werk vinden. De wet is bedoeld voor mensen met een arbeidsbeperking (door ziekte of een gebrek) die moeite hebben een baan te vinden of uit te voeren. In principe heeft iedere inwoner recht op begeleiding naar werk van de gemeente.

In de kern geeft de wet het College van Burgemeester en Wethouders de opdracht om:

- mensen naar werk toe te leiden, liefst betaald werk, eventueel ondersteund werk, als dat niet mogelijk is vrijwilligerswerk
- er voor te zorgen dat iedereen een inkomen heeft, ook mensen die niet in staat zijn in het eigen levensonderhoud te voorzien
- misbruik te voorkomen door handhaving

Onder deze drie doelen ligt een complex systeem van regels en voorzieningen. Zo is elke gemeente verplicht om beschut werk aan te bieden aan inwoners die hiervoor in aanmerking komen en om hulpmiddelen beschikbaar te stellen die de inwoner helpen om beschut werk te doen.²² Het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid bepaalt hoeveel plekken elke gemeente minimaal moet hebben en financiert deze plekken.

De Participatiewet beoogde een stevig vangnet te zijn wanneer het moeilijk is om op eigen kracht te participeren in de samenleving. In de praktijk werd de wet soms als “hard” ervaren door een samenspel van complexiteit, beperkt ervaren ondersteuning en strenge handhaving. Die boodschap kwam van zowel de mensen die de voorzieningen nodig hebben als van de gemeenten die de wet moeten uitvoeren. In de landelijke politiek werd duidelijk dat er een aanpassing nodig was.²³

In 2023 werd de wet gewijzigd naar de *Participatiewet in balans*. Doel hiervan was om de ervaren hardheid weg te nemen door vertrouwen en menselijke maat als centrale begrippen te verankeren in de (uitvoering van) de wet.

De doelen van de Participatiewet in balans zijn:

- een passend perspectief bieden op werk en participatie
- een begrijpelijke en goed na te leven wet op het vlak van rechten en plichten
- mensen voelen zich ondersteund door de wet als het gaat om participatie en inkomen
- een doelmatig vangnet bieden: zeker en voorspelbaar
- een toereikend inkomen bieden
- goede aansluiting bij de brede vormgeving sociaal domein en het inkomensstelsel²⁴

Werk gaat nog steeds boven inkomen. Een bijstandsuitkering is pas mogelijk wanneer werken niet haalbaar is, ondanks de verschillende vormen van ondersteuning.

Binnen de Participatiewet is daarmee de centrale vraag in hoeverre iemand in staat is om op eigen kracht werk te vinden en het minimumloon te verdienen. Het is de taak van het UWV om vast te stellen of er een arbeidsbeperking is. Als er inderdaad een arbeidsbeperking is, dan is het vervolgens aan de gemeente om te zoeken naar een oplossing:

- aanpassingen in de werkomgeving kunnen er voor zorgen dat een persoon wel het werk kan doen en voldoende productief is
- een loonkostensubsidie compenseert de verminderde productiviteit van de werknemer, wanneer deze niet het volledige minimumloon kan verdienen
- een beschutte werkplek is aan de orde als een niveau aan begeleiding en aanpassing nodig is dat van een gewone werkgever niet meer gevraagd kan worden.

Beschut werk is niet hetzelfde als dagbesteding onder de Wmo. Dagbesteding is onbetaald en er is geen dienstbetrekking, beschut werk is betaald en er is wel een dienstbetrekking. De precieze inhoud van beschut werk is niet gedefinieerd: het kan eigenlijk elk soort werk zijn. Het Rijk bepaalt jaarlijks hoeveel beschutte werkplekken elke gemeente minimaal moet bieden.²⁵

Uiteindelijk moeten mensen wel over een inkomen beschikken. De bijstandsuitkering is het vangnet. De gemeente kan vragen om een tegenprestatie naar vermogen. Die persoon verricht dan

²² <https://www.uwv.nl/nl/ondersteuning-werk-onderwijs/beschut-werk>

²³ De zogenoemde toeslagen-affaire speelde hier in mee.

²⁴ <https://www.divosa.nl/projecten/participatiewet-balans>

²⁵ Voor bijvoorbeeld Amsterdam zijn dat er 633 in 2025, voor Leiden 118.

maatschappelijk nuttige werkzaamheden zonder er een beloning voor te krijgen. Voorwaarden zijn onder andere dat dit beperkt is in duur en omvang en dat het additioneel is op reguliere arbeid en niet reïntegratie als doel heeft. Net als bij de Jeugdwet en de Wmo moet de gemeente een beleid en een verordening vaststellen, en daarbij rekening houden met de behoeften van belanghebbenden.

Ter overweging

Effecten van decentralisering

Door de decentralisering zijn ondersteuning en zorg een politiek onderwerp geworden en zijn er verschillen mogelijk per gemeente. Dat kan komen door de politieke kleur van de gemeenteraad, maar ook door de financiële situatie van de gemeente. Tekorten op de begroting kunnen leiden tot minder ondersteuning.

Hier ligt een parallel met erfgoed: we zien dat er verschillen zijn tussen gemeenten in de zorg voor het archeologisch erfgoed. Dat wordt niet altijd gewaardeerd. Verschillen tussen gemeenten zijn echter een logisch gevolg van decentralisering. Stellen dat er geen verschillen zouden mogen zijn is eigenlijk hetzelfde als zeggen dat er gecentraliseerd moet worden. Is dat een oplossing? Archeologische verenigingen zouden dan de minister moeten aanspreken wanneer zij ontevreden zijn over de archeologische monumentenzorg in hun omgeving. Een Rijksdienst zoals de RCE zou bij elke gemeente apart moeten optreden om de belangen van het archeologisch erfgoed in ruimtelijke ontwikkelingen te behartigen. Daarmee zou het erfgoed buiten de lokale processen van beleidsontwikkeling en besluitvorming komen te staan. Het is interessanter om te bezien hoe belanghebbenden in het sociaal domein het democratisch proces benutten om binnen de gemeente de besluitvorming bij te sturen.

Registers, de systeemwereld en de professionele ruimte

In de archeologie geldt een gedetailleerd stelsel van kwaliteitsregulering en registratie van actoren; het uitvoerend werk is geprotocolleerd (Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie), de verschillende typen onderzoek zijn beschreven, de stappen die daarin gezet moeten worden en wie de verantwoordelijkheid draagt. In die zin heeft de archeologie een robuuste systeemwereld opgetuigd. Het sociaal domein kent ook een stevige systeemwereld en heeft eveneens een stelsel van registratie voor zorgverleners.²⁶ Het debatteert ook volop over de nadelen daarvan, onder de titel “ruimte voor de professional” en “van systeemwereld naar leefwereld”. De systeemwereld wordt door veel partijen beschouwd als fnuikend voor de professional die geen ruimte meer heeft om te handelen. Interessant is dat in de archeologie die discussie minder hevig wordt gevoerd, behalve waar het gaat om participatie door vrijwilligers die in organisatieverband willen opereren. De systeemwereld wordt hier eerder als beschermend gezien: om de kwaliteit van archeologisch werk te borgen en om discussies te beperken met verstoorders en bestuurders die graag een onsje minder willen.

Uitdagingen

²⁶ Voor professionals in de jeugdhulp is registratie bij het SKJ (Stichting Kwaliteitsregister Jeugd) verplicht, of het werk gebeurt onder verantwoordelijkheid van een geregistreerde professional. Bij dwangmaatregelen in jeugdhulp moet de organisatie zelf gecertificeerd zijn. Bij werken met jeugdigen is bovendien een Verklaring Omtrent het Gedrag verplicht.

Voor professionals in de Wmo is registratie in het Registerplein of het Kwaliteitsregister Sociaal Domein niet verplicht. Voor medische handelingen is registratie in de BIG (Beroepen in de Individuele Gezondheidszorg) noodzakelijk.

Voor professionals in de Participatiewet is registratie niet verplicht, maar een VOG of registratie in de BIG zou van toepassing kunnen zijn.

Het sociaal domein heeft te maken met grote uitdagingen, zoals een gebrek aan middelen, toenemende behoefte aan het leveren van maatwerk, lange wachtlijsten (bijv. psychosociale hulp, bij jeugdhulp), de stijgende zorgkosten, een oplopend personeelstekort, het zorgvuldig omgaan met persoonlijke gegevens en privacy en de continuïteit van de dienstverlening. Dat maakt het aangaan van nieuwe uitdagingen, zoals een samenwerking met de erfgoedsector wellicht lastig en niet bovenaan de prioriteitenlijst. Tegelijkertijd biedt het ook openingen voor aanpassing en vernieuwing.

Vermaatschappelijking

Zo maakt de zorg al enkele decennia een ontwikkeling van *vermaatschappelijking* door. Dat leidt ertoe dat de zorgverlener moet samenwerken met de persoon die de zorg nodig heeft en de omgeving van die persoon. Dat kan lastig zijn, maar goed vormgegeven partnerschap leidt tot betere resultaten. Interessant is dat het Verdrag van Faro om eenzelfde partnerschap vraagt in de zorg voor het erfgoed.

Beweging naar voren

Vergelijkbaar met de vermaatschappelijking van de zorg is het idee van de *beweging naar voren gekomen*. Daarmee wordt bedoeld dat de zorg liever niet in gespecialiseerde voorzieningen en ver weg van het gewone leven uitgevoerd wordt, maar gewoon in de wijk zelf, op zo algemeen mogelijke locaties. Mensen met een forse verstandelijke beperking dus liever niet in een geïsoleerd gebouw in de bossen, maar in gewone huizen in gewone straten. Dat kan schuren: het is niet evident voor een gewone straat als daar een woning ingezet gaat worden voor opvang van mensen zonder eigen dak en met een verslaving of een psychose. In deze beweging zien we ook ontwikkelingen die voor erfgoed interessant zijn. Denk aan *Welzijn op recept*: bij psychische problemen iemand niet direct doorverwijzen naar gespecialiseerde psychische zorg of medicatie, maar een koppeling leggen met activiteiten in het domein van welzijn, zoals vrijwilligerswerk in een buurthuis. Het resultaat is dat mensen met mentale vraagstukken weer meer ervaren dat hun bijdrage er toe doet. Dat heeft een helend effect. Als dat welzijn op recept uitgevoerd wordt in een erfgoed-omgeving heeft dat ook een nuttig effect voor het erfgoed. Hierbij ligt een doorontwikkeling naar *Erfgoed op recept* voor de hand.

Preventie

Er is in het sociaal domein ook een verschuiving in aandacht zichtbaar in de twee dominante handelingsrichtingen, van de ondersteuning van mensen met een hulpvraag naar die van mensen zonder hulpvraag en dus preventie van zorg. Bij 'preventief werken' richt de gemeente zich op het voorkomen van problemen bij inwoners op de langere termijn. Hierbij wordt vooral ingezet op beschermende factoren, zoals het versterken van sociale netwerken, een gezonde leefstijl en positieve gezondheid. Dit zijn bij uitstek elementen waar wij met archeologie en erfgoed op in kunnen zetten en een bijdrage leveren.

Integraal werken gevraagd in een hogedrukpan

De verschillende wetten in het sociaal domein zijn onderdeel van een proces om samenhang te brengen in ondersteuning. De partijen in het sociaal domein worden gevraagd om integraal samen te werken. Gemeenten moeten daar regie op voeren. Dat is een lastige klus bij zoveel verschillende partijen, die ook hun eigen belang in de gaten willen en moeten houden.

Integraal werken is van belang voor mensen en gezinnen met meervoudige ondersteuningsvragen. De wetgever wil voorkomen dat er kafkaëske situaties ontstaan en geeft daarom de opdracht om integraal werken te bevorderen. Tegelijkertijd wordt integraal werken gezien als oplossingsrichting voor de financiële druk die op gemeenten ligt. Integraal werken zou efficiënter moeten zijn en dus besparend. Het is een complexe opdracht omdat gemeenten de winkel moeten openhouden en tegelijkertijd verbouwen. Die druk geeft gemeenten doorgaans weinig ruimte voor leuke initiatieven van buiten als die niet tegelijkertijd een middel zijn om de gemeentelijke ambities te helpen realiseren.

Hoe is dit relevant voor een archeoloog die een samenwerking met het sociaal domein wil opstarten? Archeologie en sociaal domein vallen onder hetzelfde bestuur. Het college van B&W gaat bovendien uit van *collegiaal* bestuur, en kan prima deze werelden optellen in een besluit. Je mag als archeoloog vragen om een brede blik, maar je initiatief moet ook een antwoord zijn op gemeentelijke ambities. Het biedt mogelijk ook kansen; vooral kleinere gemeenten hanteren vaker een brede, integrale definitie van het sociaal domein dan grotere, waarbij heel veel disciplines met elkaar samen (leren) werken.²⁷ Als aanpalend domein, zoals de erfgoedsector, kun je hierbij aansluiten en die samenwerking actief opzoeken of initiëren.

Archeologie als context voor ondersteuning

Met dit beeld van het sociaal domein in het achterhoofd kun je de vraag stellen of de archeologie een context kan zijn voor ondersteuning? In theorie zeker: archeologisch werk kan een voorziening voor dagbesteding zijn, waar jongeren en volwassenen meedraaien, met herstel en ontwikkeling van vaardigheden als doel. Dat zou als collectieve voorziening kunnen en als locatie voor individueel toegekende zorg. Wanneer het gaat om individueel toegekende zorg, is een erkende zorgaanbieder nodig die het archeologisch bedrijf in onderaanneming heeft. Dat kan ook een archeologisch bedrijf met een maatschappelijke doelstelling zijn, een zogenaamde sociaal ondernemer.²⁸

De archeoloog zal niet een zorgverlener zijn en de zorgverlener niet een archeoloog. Het stelsel van registraties staat dat niet toe, en beide werelden begrijpen elkaar daar in. Hoe die context kan worden vormgegeven is besproken met professionals uit het sociaal domein en volgt in hoofdstuk 4.

²⁷ Bron: <https://www.regioplan.nl/actueel/hoe-ziet-het-sociaal-domein-er-nu-uit/>

²⁸ Bij sociaal ondernemerschap is er een winstoogmerk maar staat het bereiken van een maatschappelijk doel voorop. Bron: <https://social-enterprise.nl/over-sociaal-ondernemen/>

4. Interviewresultaten

4.1 Reacties op de ambitie

De reactie op de ambitie om de archeologie met het sociaal domein te koppelen om maatschappelijke doelen te bereiken, is van bijna alle geïnterviewden opvallend positief, zowel bij gesprekspartners uit het sociaal domein als de financiële sector. Het idee wordt in principe goed ontvangen.

Hoewel menig een het niet zelf zou hebben bedacht en het dus nog niet voor de hand ligt, kan men zich er wel iets bij voorstellen. Er kan bijvoorbeeld worden gedacht aan een alternatieve vorm van dagbesteding, zoals de succesformule van de zorgboerderij.

Lang niet iedereen heeft een concreet beeld voor ogen. Menig een weet niet dat dit soort projecten al plaatsvinden. Bovendien zijn concepten zoals opgraven, met materiaal werken in een depot, vondsten tentoonstellen, enz. vaak te abstract voor buitenstaanders om zich daar bij voor te stellen hoe de connectie met het sociaal domein te leggen is.

Gesprekspartners raden dan ook aan om voor een breed implementatietraject eerst de interesse te wekken door potentiële samenwerkingspartners een brede schets te presenteren van het vakgebied, wat het inhoudt en wat het kan bewerkstelligen. Voor enkelen is het al wel duidelijk en is de verbinding zelfs vanzelfsprekend; twee wethouders gaven aan dat er al naar *cross overs* wordt gezocht tussen het culturele en het sociale domein in hun gemeenten en dat de beleidsvelden elkaar daar al duidelijk versterken.

Sommige gesprekspartners zagen voor de archeologie meteen een rol weggelegd in het kader van *social prescribing*, in Nederland beter bekend als 'Welzijn op recept'.²⁹ Dit werd bijvoorbeeld ingegeven door het feit dat men de archeologie associeert met 'praktische dingen doen', 'buiten bezig zijn', 'samen dingen doen', en omdat het zich veelal lokaal afspeelt, wat appelleert aan de interesse in de eigen leefomgeving.

De geïnterviewden uit de archeologische sector zijn eveneens overwegend positief. Zij zien een veelheid aan mogelijke verbindingen met het sociaal domein en wat de waarde daarvan is voor beide.

"Ik denk dat archeologie een ongelooflijk leuke activiteit kan zijn voor mensen die zelf nooit hebben bedacht om daar iets mee te gaan doen."

"Alles wat gekoppeld wordt aan het sociaal domein ben ik hartstikke blij mee. Alles kan elkaar verrijken. Hier is nog een wereld te winnen."

"Kijk bijvoorbeeld naar het grote succes van zorgboerderijen, waar mensen heel praktisch, buiten en met beesten nuttig bezig kunnen zijn. Ja, waarom niet met de archeologie?"

"Het fysieke werk, iets doen met direct resultaat, met je handen werken, je zintuigen gebruiken, is van belang. Heel anders dan in een fabriek of kantoor zitten."

"[...] in ons archeologiebeleid hebben we overal sociale doelen opgenomen."

"Als je een archeologisch onderzoeksproject [kunt (red.)] knopen aan onderwijs, maar ook aan vrijwilligerswerk met kansarme mensen of met mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt, dan win je heel veel tegelijk: je hebt én de betrokkenheid van de mensen én je kunt er een onderwijsdoel aan verbinden. Je kunt zelfs een stukje onderzoeksagenda [voor de gemeente (red.)] invullen, én verhalen vertellen."

²⁹ <https://welzijnoprecept.nl/>

Toch werden soms ook kritische kanttekeningen geplaatst. Zo wordt de beschikbaarheid aan uren en het gebrek aan deskundigheid om specifieke doelgroepen te ontvangen als knelpunt gezien (zie paragraaf 4.5). Sommigen vragen zich af wat voor hen de meerwaarde is van een samenwerking.

Sommige vertegenwoordigers uit het sociaal domein zien wel meteen voordelen voor de archeologie, en vinden dat dat ook benoemd zou moeten worden. Als voorbeeld werd genoemd dat de sector extra handen kan organiseren met vrijwilligers. Op de vraag aan gesprekspartners of ze belangstelling hebben voor samenwerking in een project, reageerde nagenoeg iedereen positief.

Je zadelt de andere partij [de archeologie (red.)] op met extra problematiek”.

4.2 Meerwaarde

De vraag wat volgens de gesprekspartners de meerwaarde zou kunnen zijn van het aangaan van verbindingen tussen de archeologie en het sociaal domein, leverde een rijk palet aan antwoorden op. Voor de meeste gesprekspartners is de meerwaarde evident, ook voor niet direct-betrokkenen zoals mensen werkzaam in de financiële sector. Tabel 2 toont een overzicht van de genoemde waarden.

Samenvattend zijn zowel waarden voor de samenleving als voor het individu benoemd. Bij de waarden voor de samenleving gaat het om het bijdragen aan grote thema's, zoals sociale ongelijkheid en de kwaliteit van de leef-omgeving. Voor het individu gaat het veelal om mentale gezondheid en eenzaamheid.

Er is wel opgemerkt dat de zorg er in essentie niet beter van wordt. Het draagt wel bij, als je veronderstelt dat alle vormen van ondersteuning in het sociaal domein vooral uitnodigen om verbinding te hebben, om interesses te ontwikkelen en om met elkaar het gesprek te voeren.

Soms werd ook de vergelijking gemaakt met andere culturele expressies, zoals kunst. Daarbij wordt de archeologie als het meest verbindend gezien, omdat de specifieke vormen van kunst vaak alleen bepaalde doelgroepen aanspreken.

Vanuit de gemeentelijke archeologie werd een grote potentie gezien in samenwerking en een win-win situatie voor beide domeinen, zij het onder voorwaarden. Zo is het volgens sommigen van belang dat je een dergelijke verbinding niet probeert in te bedden in het ruimtelijke ordeningstraject, of koppelt aan het verstoorder-betaalt-principe, anders zit er te veel druk op (zie paragraaf 4.4).

In een aantal gevallen benoemden de geïnterviewden vooral de meerwaarde van erfgoed en archeologie in zijn algemeenheid, zoals educatie en kennisoverdracht die bijdragen aan het wereldbeeld en het maatschappelijk discours.

Verder onderkent men dat de verbinding met het sociaal domein de relevantie van het vakgebied, dat als wetenschappelijke discipline politiek en financieel onder druk staat, kan vergroten. Het profijt van een Faro-praktijk voor de eigen sector mag nadrukkelijk een rol spelen bij het aangaan van verbindingen met het sociaal domein.

Een archeologische dienst of zo [heeft (red.)] natuurlijk die spullen die ze opgraven en met veel respect schoon-maken. Die slaan ze ergens op. Dat groeit en dat groeit en wat doe je daar dan allemaal mee? Breng het naar die gebieden [waar het vandaan komt (red.)] en zoek contact met de bewonersorganisaties die daar misschien wel tijd en ruimte of mogelijkheden voor hebben."

"Op veel plekken waar sociaaleconomische problematiek aan de orde is, speelt ook het gevoel van ontheemd zijn, onthecht zijn, niet gezien en gehoord worden, en wantrouwen [...] in de overheid. Het samen op zoek gaan naar je verleden kan een bron zijn van nieuwe trots, van de nieuwe bestemming, van nieuw zelfvertrouwen."

"Als je vindt dat het sociaal domein een brug moet bouwen tussen culturen, tussen bevolkingslagen, dan denk ik dat kunst daar zeker aan bij kan dragen, maar ik denk dat er ook andere nuttige vormen zijn, zoals samen eten, archeologie, zang en dans."

"Daarom vind ik wat jullie [met dit onderzoek (red.)] doen zo interessant, omdat dat allerlei nieuwe perspectieven opent waarmee je de relevantie van ons erfgoed ook opnieuw kunt definiëren."

Waarden van erfgoed voor de samenleving
• Biedt sociale cohesie; verbinding tussen mensen (in buurten, in de stad), tussen generaties en culturen • Bevordert inclusie en participatie (als basis voor mensenrechten en democratie) • Gaat eenzaamheid tegen (bijvoorbeeld bij integratie) • Gaat vervreemding tegen • Bezig zijn met je handen (en in de buitenlucht) • Geeft zelfbewustzijn, trots en zelfvertrouwen • Biedt afleiding van de dagelijkse beslommingen (en van stress) • Verrijkt je kijk op de wereld • Is een manier om even in het leven van een ander te kruipen • Opent voor velen nieuwe perspectieven op maatschappelijke discours over diversiteit van bevolkingsgroepen en van wereldwijde verbondenheid en versterkt zo een vorm van burgerschap • Biedt kansen op nieuwe vaardigheden uitproberen en talentontwikkeling (gaat kansenongelijkheid tegen mbv arbeidsparticipatie) • Werkt meditatief en helend • Je doet iets nuttigs voor de samenleving • Je draagt bij aan het opbouwen en delen van kennis • Het creëert een cumulatief geheugen • Erfgoed is van ons allemaal en verbindt • Het is spannend • Is een instrument om op een veilige manier lastige onderwerpen te bespreken • Praten over objecten in een museum helpt taalvaardigheid te ontwikkelen • De archeologie is inclusief, het gaat over gewone mensen (in tegenstelling tot geschiedenis, dat meestal over belangrijk-gevonden mensen gaat) • Erfgoed en archeologie stimuleren de verbeelding • De archeologie is tastbaar (objecten) en dus goed toegankelijk voor mensen (veteranen) met een visuele beperking

Tabel 2. De door de gesprekspartners benoemde waarden van het benutten van erfgoed en archeologie voor sociale doeleinden.

4.3 Aansluiting bij wettelijke taken

De vraag of de gesprekspartners mogelijkheden zien om voor het aanmoedigen van samenwerking aan te sluiten bij specifieke wettelijke taken, is door de meeste geïnterviewden, waaronder de wethouders, ontkennend beantwoord. Men is het erover eens dat er geen wettelijke taak is die hiervoor een basis biedt. Sommigen zien het voor de toekomst ook somber in, gezien het huidige politieke klimaat en bezuinigingen op de zorg en het sociaal domein in brede zin. Menigeen wees op de afschaffing van regelingen die vroeger bestonden - voor bijvoorbeeld sociale activering en mensen aan een baan helpen - en die allen zijn gestopt.

Een aantal keer werd aan dagbesteding gedacht, waarbij is aanbevolen om zelf een voorstel voor te leggen aan de gemeente (aanbodgestuurd) en daarvoor ondersteuning te zoeken in het gemeentelijk financiële instrumentarium.

In de context van de participatiewet zou de archeologische sector vrijwilligerswerk kunnen ontwikkelen als reguliere tijdsbesteding voor mensen met een uitkering.

Over het algemeen zien de gesprekspartners meer mogelijkheden in de benadering met een collectieve focus dan de individuele benadering, omdat menigeen eerder kansen ziet in het werken aan welzijn (preventie) en arbeidsparticipatie (vrijwilligerswerk, afstand tot de arbeidsmarkt verkleinen), dan in het bijdragen aan zorgtaken (zie ook paragraaf 4.4).

We vroegen de wethouders specifiek naar de trend in gemeentelijk beleid waarbij *social return* - *het maatschappelijk nut* - bij opdrachten, subsidies en investeringen wordt gestimuleerd door daarvoor verplicht gelden vrij te maken³⁰. Volgens de gesprekspartners zou dit ook op de culturele sector van toepassing kunnen zijn en voor maatschappelijke doelen kunnen worden benut. Bij erfgoed zou het dan kunnen gaan om kennisdeling, en het beschikbaar houden en het actief overdragen van erfgoed op de volgende generaties. Wellicht kan het ook een middel zijn om vrijwilligers te betrekken om vaardigheden te ontwikkelen.

Ook de invoering van de Omgevingswet wordt gezien als kans op aansluiting bij een wettelijke taak, omdat deze laat zien hoe groot het belang van de bebouwde omgeving en de groene omgeving zijn voor het welzijn van bewoners. Hierbij is onderstreept dat dit goed zou aansluiten bij een nieuwe ontwikkeling, namelijk dat binnen het sociaal domein een

“Ik denk wel dat je voor mensen die langdurig in de bijstand zitten goedkeuring krijgt om vrijwilligerswerk te doen. Dan heb je het dus niet over financiering, maar over handen losmaken.”

³⁰ Aannemers zijn vanuit de gemeentelijke overheid verplicht om een percentage (bijvoorbeeld 2%) van hun ontvangen subsidiebedrag aan *social return* te doen. Dat betekent bijvoorbeeld het beschikbaar maken van stageplekken of het aannemen van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Deze verantwoordelijkheid kan soms worden 'afgekocht' door bijvoorbeeld materiaal te bekostigen (bijv. computers voor vrijwilligers) of sociale activiteiten te faciliteren.

kentering zichtbaar is, waarbij men niet alleen oplossingen zoekt in hulpverlening en ondersteuning, maar in het verbeteren van de basisvoorwaarden, zoals de leefomgeving.

Tot slot is vanuit de VNG geadviseerd om aansluiting te onderzoeken bij Rijksprogramma's die zijn gericht op de aanpak van (probleem)wijken ter bevordering van de leefbaarheid en bij programma's voor jongeren of ouderen om eenzaamheid tegen te gaan. Een uitdaging daarbij is echter dat er evenmin ruime financiering beschikbaar is. Gemeenten kunnen echter wel onder die paraplu van de nationale programmabureaus samenwerken om samen subsidies en fondsen te werven.

Als meer algemeen knelpunt voor activiteiten of initiatieven die voortkomen uit aanbod en niet uit een vraag of wettelijke verantwoordelijkheid, werd aangegeven dat het daarvoor moeilijk is om een positie te verwerven.

De conclusie is dat er nog geen wettelijk kader is om samenwerking vorm te geven, maar ook dat je vaak geen wettelijk kader nodig hebt. Alle maatschappelijke wetgeving geeft in principe een ingang om samen dingen te doen, vrijwilligers te betrekken, etc. Wil je je richten op individuele zorgtaken, dan zijn er wel wettelijke vereisten. Voor een collectieve benadering, met een focus op preventie, zijn die er niet. Dat is de beste ingang. Dat kan met vrijwilligers, als particulier initiatief. De financiering daarvan is een uitdaging.

4.4 Ingangen

Een van de centrale vragen voor de gesprekspartners was hoe de erfgoedsector concreet de verbinding met het sociaal domein kan versterken, of zij ons ingangen kunnen aanbevelen om samenwerking verder te onderzoeken. Er is op dit thema constructief en in veel gevallen enthousiast meegedacht. Aangezien het sociaal domein een breed werkveld beslaat, en de gesprekspartners met uiteenlopende delen hiervan vertrouwd zijn, leverde dit een grote verscheidenheid aan visies en denkrichtingen op. Het bracht ons ook een aantal belangrijke inzichten.

Een eerste inzicht is dat partners we het best lokaal (regionaal) kunnen zoeken en initiatieven liefst lokaal opzetten. Aangezien het sociale domein overwegend op gemeentelijk niveau is georganiseerd, en de gemeenten gaan over de inrichting van het sociaal domein, kan daar het beste de aansluiting worden gezocht. Hierover zijn de meeste gesprekspartners het eens.

Dit lijkt goed aan te sluiten bij de wijze waarop het behoud en beheer van het (archeologisch) erfgoed is georganiseerd, dat eveneens gedecentraliseerd is belegd.

Een tweede inzicht betreft het belang van de gehanteerde definitie van het sociaal domein en of je het nauw of ruim ziet. Gaat het over individuele zorg en ondersteuning die vanuit het sociaal domein geleverd wordt, dan zit je vooral in de hoek van alternatieve vormen van dagbesteding en van arbeidsparticipatie (sociale activering). Bij dat laatste gaat het om het opdoen van werkervaring, werkritme, vaardigheden, sociale contacten en het opbouwen van een netwerk. Daarvoor zijn de regionale werkgeversservicepunten genoemd als beste ingang.³¹ Dat is een regionaal samenwerkingsverband tussen werkgevers en de gemeente, die samen creatief zoeken naar mogelijkheden voor arbeidsparticipatie, om voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt die afstand te verkleinen. Daarbij gaat het vaak om tijdelijk vrijwilligerswerk.

Zoals aangegeven in paragraaf 4.1, worden alternatieve vormen van dagbesteding - voor mensen met een beperking - ook als een goede optie gezien. Hierbij wordt wel als kanttekening meegegeven dat als dagbesteding geïndiceerd is, het meestal een zorgtaak betreft die is voorbehouden aan zorgprofessionals. Dat betekent dat er vaak vereisten zijn waar je rekening mee moet houden.

“Het hele sociale domein concentreert zich steeds meer op wijkgerichte en gebiedsgerichte territoria.

Omdat je op dat niveau sneller kunt samenwerken en organiseren omdat je er korte lijnen hebt tussen de betrokkenen (professionals en buurtbewoners, wijkteams, bewonersorganisaties.”

³¹ Voor een overzicht van werkgeversservicepunten zie <https://www.werk.nl/werkgevers/wervingsadvies/werkgeversservicepunt/index.aspx>. Voor meer informatie over het aanbieden van beschut werk, zie het kennisdocument op <https://cedris.nl/nieuws/kennisdocument-over-beschut-werk-geactualiseerd/>.

Naast dagbesteding kan ook worden gedacht aan het aansluiten bij of activiteiten ontwikkelen naar analogie van zogenaamde eco-tuinen, waar mensen een paar dagen in de week in hun een eigen tempo ontspannend buitenwerk kunnen verrichten, zoals wieden, eieren rapen etc. en waarbij het voornamelijk gaat om buiten bezig te zijn, arbeidsritme opbouwen en om “het hoofd leeg te maken om mentaal tot rust te komen”.

Voor het vinden van ingangen en organisaties om mee samen te werken is het noodzakelijk om goed te definiëren met welke doelgroepen men aan de slag zou willen, zoals senioren, jongeren, kansarmen, mensen met een beperking, mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt, nieuwkomers of vluchtelingen. Elk heeft een specifieke problematiek en is bij specifieke organisaties belegd, zoals ouderen-instellingen, jongerenwerk, gehandicaptenzorg, vluchtelingen-opvang, etc. In deze context zijn ook maatschappelijke stages voor scholieren genoemd, die al op tal van plaatsen worden aangeboden.

Als je het sociaal domein breder definieert, met een gemeenschappelijke aanpak en verantwoordelijkheid als focus, dan gaat het over hoe wij als maatschappij met elkaar samenleven en generaties met elkaar verbinden. In dit verband omvat het de verbetering van betrokkenheid (sociale cohesie) en dus vooral de preventie van problematiek in bijvoorbeeld de geestelijke gezondheidszorg, zoals eenzaamheid. Daarmee richt je je meer op wijken en buurten en op iedereen die een steuntje in de rug kan gebruiken.

Wel wordt in dit verband gewezen op de ontwikkeling dat gemeenten bezig zijn met het inrichten van buurt- of wijkteams waarin allerlei (Wmo) zorgprofessionals samenwerken, als ook wijkwerkers, “om de goede dingen voor de gemeenschap te doen”. Dit gebeurt in het kader van programma's voor vitale buurten en zorgzame wijken.

Sommige gesprekspartners hebben bedenkingen bij het werken met wijkteams, omdat zij te veel nijpende of acute problemen van individuen hebben op te lossen.

Niettemin denkt menig gesprekspartner dat vooral een wijkgerichte aanpak - en het uit de individuele zorg halen - het best kan werken en dan specifiek via het welzijnswerk en welzijnsinstellingen, of bij het buurthuiswerk of dorpen-coördinator voor sociale gebiedsontwikkeling.

“Welzijnswerk is een rijke lappendeken van organisaties die je op gemeentelijk niveau kunt vinden. Het voordeel van welzijnswerk is dat zij in de haarvaten van de samenleving zitten”.

“Daar [in wijkteams (red.)] vind je altijd enthousiastelingen voor dit soort nieuwe initiatieven. Ik denk dat een uitbreiding van het palet aan mogelijkheden altijd heel erg welkom is. Archeologie is iets unieks.”

“Als je daar [in het buurthuis (red.)] op een langzaam tempo dit soort dingen gaat doen, kan dat [participeren in erfgoed (red.)] best wel wortelschieten.”

“Bij algemeen maatschappelijk werk komen mensen met andere prioriteiten, zoals veiligheid, en heb ik te eten”.

Sommige gemeenten hebben buurt-ontmoetingsplekken of dorpshuizen. Bij zulke ontmoetingsplekken kan iedereen vrij binnenlopen voor een praatje, kopje koffie of een activiteit.³²

De verschillen in de aanbevolen richtingen lijken deels te maken te hebben met de persoonlijke achtergrond van de gesprekspartners, maar ook met verschillen in de gehanteerde terminologie en met het feit dat elke gemeente het buurtwerk naar eigen inzicht, behoeften en mogelijkheden organiseert. Het is dus zaak om op gemeentelijk niveau zicht te krijgen op de manier waarop het sociaal domein is ingericht en welke organisaties actief zijn in zorg, arbeidsparticipatie en preventie.³³

Een derde advies dat regelmatig naar voren komt in de gesprekken, is om met een Faro-werkwijze aan te sluiten bij langer-cyclische momenten en dus bij 'langzame processen', waar geen tijdsdruk op zit. Voer dus bij voorkeur een sociaal project voor de bevordering van welzijn uit buiten de bouw en het ruimtelijke ordeningsproces.

Tot slot dachten meerdere gesprekspartners mee vanuit de inhoud (erfgoed, archeologie). Zij raden aan goed te kijken naar locaties waar samenwerking het best kan aansluiten, want "niet overal heb je archeologie".

Een concrete ingang die een ervaren gesprekspartner uit de archeologische sector noemde, is het aansluiten bij initiatieven voor *social prescribing*, ('Welzijn op recept'), zoals in het Verenigd Koninkrijk gebeurt door *charities* (goede doelen organisaties) die activiteiten organiseren voor welzijn. Dit is niet alleen voorbehouden aan gemeenten of goede doelen organisaties, ook erfgoedinstellingen en universiteiten kunnen een steentje bijdragen en doen dat ook.³⁴ Dergelijke charities dragen ook bij aan andere activiteiten en gemeenschappen door daarbij aan te sluiten en hen op te zoeken met activiteiten (bijvoorbeeld objecten hanteren).

Desgevraagd gaf een van de wethouders aan 'erfgoed op recept' voor een bepaalde groep deelnemers best interessant te vinden, maar dat het locatieafhankelijk is en vooral interessant voor plaatsen met al een rijke voedingsbodem voor erfgoed. Geadviseerd wordt om te kijken naar een erfgoedbrede aanpak, met dus niet alleen activiteiten vanuit de archeologie, zodat je kunt aansluiten bij erfgoedprogramma's die al lopen, en bijvoorbeeld op jongeren zijn gericht.

"Dan is het wel zaak, denk ik, dat je het niet probeert in te bedden in het RO-traject met het verstoorderbetaalt-principe, anders zit er te veel druk op. Druk, geld en tijd en dat is niet handig."

"Als je [als gemeente en bestuur (red.)] dat [de verbinding erfgoed en sociaal domein (red.)] een belangrijk element vindt, dan zou ik niet alleen archeologie daarvoor in aanmerking laten komen."

³² Als voorbeeld van ontmoetingscentra waar vrijwilligers activiteiten aanbieden, werden onder meer de stamtafels van Rozendaal genoemd, waar mensen als alternatief voor dagbesteding bij elkaar komen. De ene keer staat voeding decentraal, de andere keer gaat het over spelletjes spelen.

³³ Zie bijlage 3 voor potentiële partners om mee samen te werken.

³⁴ De stichting Waterloo Uncovered organiseert bijvoorbeeld met de Universiteit van Utrecht tijdens de donkere wintermaanden een online cursus over archeologie om eenzaamheid voor studenten tegen te gaan.

4.5 Knelpunten

Ondanks de positieve houding over koppelkansen tussen het sociaal domein en de erfgoedsector, kwamen er gevraagd en ongevraagd tal van knelpunten in de gesprekken naar boven. Er lijkt een duidelijk hiaat tussen de theorie en de praktijk te bestaan, met als rode draad dat de tijdgeest rijp is voor een Faro-erfgoedpraktijk in het sociaal domein - met een nieuw vormen van 'zorg', het werken vanuit preventie en de kwaliteit van de leefomgeving, maar dat het tij nu even tegenzit als gevolg van bezuinigingen, gebrek aan menskracht, etc. De knelpunten die de gesprekspartners aandragen zijn in deze paragraaf per thema weergegeven.

Financiering

Financiering is een knelpunt dat de boventoon voert: het is door bijna alle gesprekspartners uit het sociaal domein en de archeologie genoemd (zie ook paragraaf 4.6). Deze problematiek is een veelkoppig monster. Gezien het grote takenpakket in het sociale domein (zorg, arbeidsparticipatie en welzijn), het groeiend aantal mensen dat er gebruik van maakt, en de druk om kosten te besparen, is de financiering van de reguliere taken een groot punt van zorg. Ook mensen die met archeologie reeds welzijnsprojecten uitvoeren, geven aan dat het vinden van financiering steeds lastiger wordt. Vooral het vragen van financiering voor activiteiten (bij de Malta-archeologie) die bijdragen aan het rendement van commerciële partijen wordt als problematisch gezien. Dit lijkt een belangrijk argument om een aparte Faro-praktijk te ontwikkelen, buiten de Malta-archeologie om.

Gesprekspartners uit de financiële wereld geven aan dat het hen niet verbaast dat de erfgoedsector het lastig vindt om met mensen uit de financiële wereld in contact te komen. De verklaring die men hiervoor heeft is dat actoren in de financiële sector de erfgoedwereld en hun ambities wellicht niet begrijpen en daardoor 'eng' vinden. Het zijn totaal verschillende werelden die niet makkelijk met elkaar communiceren. Of de boodschap wordt ontvangen en gehoord hangt dan ook sterk af van de manier waarop voorstellen voor samenwerking of financiering worden voorgesteld en geformuleerd.

"Ik geef het je te doen om financiering te vinden voor iemand die werk voor je doet, dat is een hele lastige."

Gebrek aan arbeidskrachten

Het gebrek aan menskracht in het sociaal domein wordt eveneens vaak gezien als knelpunt. Het is nu al 'alle zeilen bijzetten' en er is voor het begeleiden van groepen geen ruime voorraad mensen die dat goed kan. Dat betekent volgens de gesprekspartners vaak dat het naar een steeds lager niveau van begeleiding afdaalt. Wat ook de kwaliteit niet ten goede komt. Dit wordt niet gezien als een gunstige voedingsbodem voor innovatie.

Ook is aangegeven dat de zorg veel dagelijkse uitdagingen kent voor bestuurders en dat je als wethouder bijvoorbeeld geen tijd hebt om te reflecteren en de verbindingen te zoeken.

Voldoende animo en draagvlak?

Een aantal keer is in twijfel getrokken of er wel voldoende animo en draagvlak onder burgers zou zijn voor deelname aan erfgoedactiviteiten. Het zou geen prioriteit hebben bij mensen in sociale achterstandswijken en arme gezinnen, waarbij de primaire behoefte ligt bij zaken zoals voedselvoorziening en armoedebestrijding (werk en opleiding). Deze zorg deelt niet iedereen: een aantal mensen, waaronder enkele wethouders, ervaren juist dat er binnen gemeenten veel draagvlak is voor erfgoed (en archeologie).

Fixatie op problemen

Het sociale domein zou ook sterk gefixeerd zijn op het oplossen van problemen - en bij voorkeur individuele problemen -, waarbij er weinig gevoel voor geschiedenis, context, of buurtverbinding is. De collectieve en sociale dimensie (preventie) is daarbij nog wat onderontwikkeld. Het maakt geen onderdeel uit van opleidingen in het sociaal domein.

Pioniers en commitment nodig

Een daarmee samenhangend knelpunt dat een aantal keer terugkwam in de gesprekken is dat dergelijke initiatieven en praktijken duidelijk moeten worden belegd, maar bij wie? Wie wil er verantwoordelijkheid voor dragen? Het is vaak intensief, vraagt commitment zonder dat het helder (wettelijk) is belegd. Dan ben je afhankelijk van personen die het zien zitten (pioniers) en ervoor willen gaan.

"Medewerkers [in het sociaal domein, red.] staan vaak niet te springen om nieuwe dingen te doen, omdat die bovenop de dingen komen die ze toch al moeten doen."

"Als je kijkt naar iets doen met archeologie, is het toch vaak dat je iets doet in de vorm van groepsprocessen, mensen bij elkaar brengen. De gevoeligheid in het sociaal domein is daar nog niet groot voor."

Gebrek aan deskundigheid

Voor participatie in het fysiek domein, de ruimtelijke ordening, wordt aangegeven dat men nog niet goed weet hoe participatie werkt of het best vorm kan worden gegeven. Ervaringsdeskundigen op het gebied van participatie wijzen op het risico van overvragen van burgers door de overheid of initiatiefnemers. Zo merken ze op dat het verder uitrollen van participatie in erfgoed best moeilijk is omdat de gewone burger vaak al overbelast is. Veel mensen zijn druk met de dagelijkse besloomingen, waardoor archeologie niet hoog op de agenda staat. De deelnemers zijn ook vaak weinig divers en niet multicultureel. Een creatieve werkwijze is nodig om meer inclusief te worden, met meer deelname door vrouwen, jonge mensen, en minderheden.

Dreigende participatiemoeheid

Er wordt in de RO-context ook gewaarschuwd voor het risico op verlies van vertrouwen, vooral als de participatie niet goed uitpakt of niet aan de verwachtingen voldoet. Vele jaren van opbouwen van vertrouwen kunnen snel en makkelijk verloren gaan. In deze context werd gewaarschuwd voor het gebrek aan deskundigheid om het goed aan te pakken en gebrek aan capaciteit voor de uitvoering (participatie is intensief en vraagt langdurige inzet en *commitment*).

Geslotenheid erfgoedsector

Richting de erfgoedsector en archeologie werd gewezen op een gebrek aan de toegankelijkheid. Vooral het ontsluiten van vondsten en het verhaal door de archeologische sector en/of door de partijen die verantwoordelijk zijn voor de financiering daarvan, verdient aandacht. Het zit nog onvoldoende in het DNA van archeologen, zo vindt men. Er zou dus ook meer in archeologie en erfgoed moeten worden geïnvesteerd. Er is ook gewaarschuwd voor mogelijk negatieve connotaties die mensen soms met erfgoed hebben vanwege een politieke inkleuring. Bovendien is erfgoed niet per definitie alleen positief (denk aan ideologisch misbruik of een pijnlijk verleden).

Enkele gesprekspartners zien ook risico's voor het vakgebied en het zoeken naar de verbinding: je mag je aandacht verbreden, maar niet ten koste van de essentie, want daarmee stel je je bloot aan (politieke) willekeur.

Lage prioriteit bij erfgoedprofessionals

Vanuit het archeologisch domein is naast de financiering en gebrek aan menskracht nog een aantal knelpunten benoemd voor participatie, zoals de beperkingen van wet- en regelgeving (met betrekking tot vervuiling, kwaliteitszorg, bouwveiligheid) en de extra belasting van de medewerkers ("er moet ook gewerkt worden") en andere vrijwilligers.

"Als archeologie alleen een instrument wordt voor maatschappelijke doelen, dan komt er een moment dat iemand zegt, 'die maatschappelijke doelen zijn de mijne niet, dus stop er maar mee'."

"Als we al niet eens middelen hebben om het verhaal aan bewoners te vertellen, hoe gaan we dan het sociaal domein bedienen?"

4.6 Financiering

De behoefte aan financiering van een participatieve Faro-praktijk met activiteiten voor en met het sociaal domein zal per project verschillen en is geheel afhankelijk van het doel, de doelgroep en de vorm waarin deze werkwijze plaatsvindt. Indien men bijvoorbeeld in het kader van de Wmo met het sociaal domein wil samenwerken, zal de financieringsbehoefte verschillen van een project dat gericht is op samenwerking in het kader van de participatiewet. Het hangt er ook vanaf of een aanbieder van participatieve en sociale activiteiten aanbiedt als onderdeel van de gebruikelijke bedrijfsvoering, of dat men activiteiten als maatwerk ontwerpt voor een specifieke groep mensen.

Met betrekking tot de mogelijkheden voor financiering zijn de gesprekspartners primair bevraagd op hun ervaringen en ideeën. Daarnaast zijn een aantal standaard wegen verkend, van het 'zorgboerderij-model' (met inzet van het PGB) tot fondsenwerving.

Ter inspiratie is in deze paragraaf een samenvattend overzicht van mogelijke financieringsbronnen weergegeven (tabel 3). Een aantal van de opties dat in meer detail is besproken in de interviews, is in deze paragraaf uitgewerkt.

Het algemene beeld dat uit de gesprekken naar voren komt is dat het niet eenvoudig zal zijn om financiering te organiseren voor een Faro-praktijk. Geen van de gesprekspartners is optimistisch over financiering uit wettelijke regelingen. Het sociaal domein is onderhevig aan ingrijpende bezuinigingen en moet alle zeilen bijzetten. Men ziet momenteel weinig kansen voor de financiering van aanvullende initiatieven. Sommigen zien daarentegen wel het nut van de inzet van erfgoed voor sociale doeleinden en geloven in een positieve bijdrage aan kostenbesparing voor het sociaal domein, maar zijn minder optimistisch over het verkrijgen van investeringen die dat vergt en de (structurele) financiering ervan.

Algemene leidraad

Een financieel expert gaf als algemene leidraad aan dat initiatieven voor samenwerking met het sociaal domein de grootste kans van slagen hebben als ze op kleine schaal georganiseerd worden, in een wijk of buurt, met mensen die ervoor gaan. Zodra de financiering van het rijk moet komen, komen lokale initiatieven moeilijker van de grond.

"Ik ben ervan overtuigd dat je door de slimme inzet van erfgoed je maatschappelijke kosten kunt besparen. Alleen, het maken van die rekensom vergt wel wat: zaken als burgerschap, verbondenheid en identiteitsvorming zijn moeilijk in geld uit te drukken."

"Definieer je het sociaal domein in enge zin, dan komt in eerste aanleg de financiering vanuit de gemeente, maar op het moment dat je het over het sociaal domein in de breedste zin hebt, met ondersteuningsvragen die domeinoverstijgend zijn, is het lastig om daar dekking voor te krijgen."

Bron	Middel
Samenwerkingspartners	• Bijdragen in financiën, menskracht en faciliteiten • Locatie ter beschikking stellen
Fondsen	• Lokale fondsen • Fondsen voor een specifieke doelgroep • Fondsen met een maatschappelijk doel • Culturele fondsen • Innovatiefondsen • Eigen sectorfonds (donaties en legaten)
Gemeente/provincie/rijk	• Cultuurbudgetten • Gelden uit de budgetten voor Wmo, Participatie- of Jeugdwet • Gelden voor landelijke thema's als preventie of eenzaamheid • Innovatiebudgetten • Inkomsten uit SROI
Lokale partners	• Particuliere bijdragen • Crowdfunding • Bedrijfssponsoring lokale bedrijven • Verzekeraars (preventie)
Deelnemers	• Vrijwillige bijdrage in kosten • Entreegeld • Cursusgeld

Tabel 3. Overzicht van financieringsbronnen die kunnen worden overwogen voor erfgoedprojecten met een sociale doelstelling.

Verzekeraars

Eén van de wethouders die we spraken opperde om in het kader van preventie in gesprek te gaan met verzekeraars. Een enkele gemeente zou daar goede ervaringen mee hebben opgedaan. Anderen gaven desgevraagd aan dat de verzekeraar nog te veel primair in termen van schadelastbestrijding denkt en dat het lastig is om structurele dekking te krijgen voor (gezondheids) preventie en kostenbesparende programma's zoals voor het voorkomen van eenzaamheid of het stimuleren van jongeren om aan het werk te gaan.

Fondsen

Als meest voor de hand liggende weg naar financiering denken de meeste gesprekspartners aan subsidies uit fondsen of speciale stimuleringsmiddelen van de overheid. Voor het benutten van fondsen is een aantal nuttige adviezen gegeven.

Ten eerste geven de gesprekspartners aan dat er geen bestendig geld voor dit soort zaken is. Daarom moet je altijd financiering uit verschillende bronnen zien te krijgen, want elk van die bronnen is onzeker en vaak tijdelijk. Hoe meer financieringsbronnen je kunt aanboren, des te beter.

Op het moment dat iemand schade heeft dan compenseren we dat met een operatie of met middelen, maar er is weinig ruimte om preventief te werken."

Ten tweede zijn er veel meer fondsen die participatie in hun doelstellingen hebben staan dan vaak wordt gedacht. Zo zijn er veel leden van Fondsen in Nederland (FIN), de brancheorganisatie voor fondsen die zich inzetten voor een betere samenleving³⁵, waarvoor buurtinitiatieven, particuliere initiatieven en participatie een aanleiding zijn om projecten te financieren. Daar kan de erfgoedsector bij aansluiten. Bovendien is het nuttig om creatief te zoeken, bijvoorbeeld op thema's zoals 'welzijn en de buitenruimte'. We hoeven ons niet te beperken tot fondsen die specifiek gericht zijn op erfgoed of cultuur-historie. Ook zijn er veel specifieke fondsen, die gericht zijn op specifieke doelgroepen.³⁶ Het is dus ook nuttig om te denken vanuit de groep of gemeenschap waar men mee wil samenwerken en daar de fondsen op te raadplegen.

Verder wordt benadrukt dat fondsenwerven een vak is (en zo'n bedrijfsnetwerk aanboren ook). Dat betekent dat je daarin moet investeren en er rekening mee moet houden dat je moet rapporteren, zaken moet verantwoorden, en dat je moet werken aan het vasthouden van de relatie. Het is van belang je goed te bezinnen voordat je start: ben je ertoe in staat en heb je er specialisten voor beschikbaar?

Tot slot kan het een knelpunt zijn dat de particuliere en private filantropie er niet voor is om de overheid te financieren. Dat betekent dat universiteiten moeilijk terecht kunnen bij fondsen (voor donaatgiften), aangezien het een overheidsinstelling is en fondsen de financiering van universitaire projecten als overheidstaak zien.

Bedrijfssponsoring

Als alternatief voor private fondsen werd aanbevolen dat universiteiten kijken naar mogelijkheden voor sponsoring door bedrijven, met een focus op uitwisseling van bedrijfsmatige nuttige kennis. Vanuit de archeologie is er veel kennis over het verleden die voor de toekomst nuttig is, bijvoorbeeld rond de thema's klimaatverandering, voedseltechnologie, landgebruik, etc.

Sectorfondsen?

In een van de gesprekken werd geadviseerd om voor de archeologische sector een eigen fonds op te richten voor het ondersteunen van een Faro-praktijk. Te denken valt aan een soort kennisgedreven netwerkorganisatie, van mensen met een gezamenlijke interesse in archeologie. Er werd geopperd dat de generatie mensen die nu gebruik maken van het zorgstelsel soms vrij vermogend zijn en dat zij graag goed

*“als je niet investeert in
fondsenwerving en niet
professioneel op stap gaat,
dan wordt het niks.”*

*“De fondsen zeggen niet dat
als de overheid de
financiering van de
universiteiten vermindert,
dat gaan wij dan wel
financieren.”*

*“Als je kijkt naar wat er in
Nederland allemaal aan
bedrijfsleven op bioscience
en voedseltechnologie zit,
dan zie ik veel potentieel
voor bedrijfssponsoring of
bedrijfsfinanciering voor de
archeologie.”*

³⁵ Zie www.fondseninnederland.nl

³⁶ Een voorbeeld is het Nationaal fonds voor Vrede, Vrijheid en Veteranen (www.vfonds.nl).

willen doen en hun nalatenschap goed willen besteden. Het overbrengen van het verleden op de toekomst is volgens menigeen een mooie manier om iets van je nalatenschap in te investeren.

Sociale inkoop

Zoals aangegeven in paragraaf 4.3 bespraken we met enkele wethouders de mogelijkheid tot het benutten van het principe van sociale inkoop. Hierbij zijn aannemers van werken of projecten verplicht om een klein percentage van hun ontvangen aanbestedingsbedrag (of subsidie) in te zetten voor *social return* (maatschappelijk nut). Er wordt met belangstelling naar gekeken en men ziet zeker mogelijkheden tot verder onderzoek om bijvoorbeeld bij het benutten van social return voor gebiedsontwikkeling ook afspraken te maken over archeologie. Naast de rijksoverheid zijn sommige gemeenten al heel actief om sociale inkoop te promoten en in te bedden in aanbestedingen.³⁷

Sociaal ondernemen

Tot slot is met enkele gesprekspartners verkennend gesproken over impactvol maatschappelijk ondernemen als optie voor de erfgoedprofessionals en archeologische bedrijven. Dit betreft geen concrete en specifieke financieringsbron, maar een filosofie, een wijze van ondernemen die het incorporeren van maatschappelijke doelstellingen voorop stelt. Sociaal ondernemen is gebaseerd op een bedrijfsmodel, waarbij het bereiken van maatschappelijke impact het primaire doel is en winst het middel om dat doel te bereiken.

Sociaal ondernemen is sterk in opkomst en wordt door de rijksoverheid aangemoedigd, bijvoorbeeld met een subsidieprogramma bij de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO).³⁸ In dit verband verwijzen gesprekspartners naar MAEX, de maatschappelijke AEX. Het biedt een online platform met initiatieven en sociale ondernemingen.³⁹ Dit instrument kan ten behoeve van sociale initiatieven met behulp van erfgoed nog beter worden benut.

³⁷ Zo heeft het Bureau Social Return van de gemeente Amsterdam een leidraad voor sociaal opdrachtgeverschap (https://openresearch.amsterdam/image/2023/3/20/leidraad_sociaal_opdrachtgeverschap.pdf) en biedt het Expertisecentrum Aanbesteden van het Ministerie van Economische Zaken (Pianoo) een stappenplan voor socialer aanbesteden door overheden, dat is ontwikkeld door CEDRIS. Bron: <https://www.pianoo.nl/sites/default/files/media/documents/Stappenplan-socialer-aanbesteden-april2019.pdf>.

³⁸ <https://www.rvo.nl/subsidies-financiering/subsidieprogramma-verantwoord-ondernemen-spvo>

³⁹ MAEX is in 2025 overgegaan in Social Handprint (<https://socialhandprint.com>).

4.7 Bestuurlijke inbedding

De vraag naar bestuurlijke inbedding komt voort uit de gedachte om de zorg voor het erfgoed en de leefomgeving organisatorisch te koppelen aan het culturele en sociale domein. De archeologie zit nu grotendeels verweven in het fysieke domein, het zakelijke domein van de ruimtelijke ordening (zie tabel 1). De culturele sector vind je op gemeentelijk niveau al vaker organisatorisch ingebed in - of samengevoegd met - het sociale en/of welzijnsdomein. Sommigen zouden zeggen dat een participatieve archeologiepraktijk daar ook thuishoort en wellicht beter af is dan in het domein van de ruimtelijke ordening.

De vraag over mogelijkheden voor bestuurlijke inbedding legden we voornamelijk voor aan wethouders en voormalig wethouders, waarvan sommigen zowel cultuur (archeologie) als (delen) van het sociaal domein in hun portefeuille hebben of hadden gehad. Zij reageerden overwegend belangstellend en welwillend en zagen mogelijkheden om dit in een breder verband – bijvoorbeeld in de context van het erfgoedbeleid in z'n totaliteit - verder te verkennen.

“Nadenken [in de rol van wethouder (red.)] over hoe archeologie of de omgang met erfgoed ook in te zetten is voor bredere maatschappelijke doelen in het sociaal domein, dat is voor mij best een onontgonnen terrein, maar zou ik razend interessant vinden.”

4.8 Ontwikkelingen en kansen voor de toekomst

In de gesprekken noemden meerdere geïnterviewden drie belangrijke ontwikkelingen binnen of rond het sociaal domein die mooie kansen bieden voor toekomstige verbindingen van het sociaal domein en de archeologie.

Alternatieve vormen van zorg

Een eerste ontwikkeling is dat er een toenemende behoefte is om niet alles te medicaliseren, om niet overal een hulpverlener op te zetten, maar om alternatieve werkwijzen in te zetten en mensen met een (tijdelijke) ondersteuningsbehoefte gewoon mee te laten draaien in de maatschappij. Aangezien de verbinding met de erfgoedsector juist daarvoor van betekenis kan zijn, ziet men hierin een grote kans voor samenwerking en benutting van erfgoed.

Collectieve zorg

Een tweede ontwikkeling is dat er binnen het sociaal domein steeds meer aandacht is voor het collectieve welzijn, voor vitale buurten en zorgzame wijken, met oog voor de kwaliteit van de leefomgeving. Ook hier kan de samenwerking met de erfgoedsector prima op aansluiten.

Preventie

Een derde beweging is dat er meer aandacht gaat komen - en moet komen - voor de toekomstige ouderen, zodat deze zo lang mogelijk vitaal en onafhankelijk blijven. Deze preventie moet met de toenemende vergrijzing de druk op het sociaal domein behapbaar houden. Ook hierin ziet men een rol weggelegd voor een maatschappelijk begane erfgoedsector.

“Binnen het sociaal domein ontstaat een besef van laten we nou gaan kijken hoe we dingen anders kunnen oplossen. Misschien is het aanleggen van een speeltuin met bankjes voor de ouderen eromheen veel belangrijker voor het oplossen van eenzaamheidsproblematiek dan dat we de zoveelste sociaal werker daar neerzetten, die veel duurder is op de lange termijn. Dus jullie hebben de tijdgeest wel mee!”

“De grote vraag op dit moment is hoe mensen langer thuis kunnen wonen en dat ze actief blijven. Op het moment dat je met archeologie een vliegwiel hebt om ervoor te zorgen dat mensen van de bank komen, met elkaar in verbinding komen, dan denk ik dat je goud in handen hebt en iets in beweging kan krijgen.”

4.9 Aanbevelingen van geïnterviewden

Tot slot zijn met name vanuit de ervaringsdeskundigen, de professionals die in het sociaal domein werken, tal van adviezen gegeven over waar je als erfgoedsector in de samenwerking met het sociaal domein op moet aansturen en wat je moet voorkomen. Deze hebben we geordend naar thema.

1. Programma-opzet en projectbenadering

- Begin bij de kern (archeologie/erfgoed), niet bij de maatschappelijke toepassing: verlies de essentie van de archeologie niet uit het oog
- Sluit aan bij maatschappelijke urgenties (zoals eenzaamheid)
- Richt je op een collectieve aanpak (preventie) ipv een individuele (zorg)
- Zoek de relevantie lokaal: regionaal en lokaal erfgoed spreekt mensen aan
- Perifere regio's (o.a. in Friesland, Groningen, Limburg) verdienen extra aandacht door het verdwijnen van voorzieningen
- Zoek het in kleinschalige initiatieven, in de wijk, gedragen door vrijwilligers en mensen die zich er hard voor willen maken
- Forceer niets: doe alleen iets als het organisch past
- Begin met proefprojecten en schaal dan eventueel op
- Formuleer een helder doel: voorkom participatie om de participatie
- Houd het simpel en toegankelijk: stem de communicatie af op de doelgroep (geen jargon)

2. Samenwerking en participatie

- Participatie moet doelgericht zijn: bepaal vooraf gedragen doelen, vorm en budget
- Denk goed na over de rol van participanten en hun invloed: werk vanuit de gelijkwaardigheid van alle betrokkenen
- Bij participatie in de ruimtelijke ordening combineer je idealiter de belangen van alle bewoners, ondernemers etc., voor grotere empathie en betere oplossingen⁴⁰
- Professionele bescheidenheid: erken de waarde van lokale kennis
- Een gelijke informatiepositie is belangrijk bij participatie; regel ondersteuning bij ongelijkheid
- Laat ruimte voor amateurisme (mbt het erfgoed): niet alles hoeft professioneel te zijn
- Verplicht niets - appelleer aan mensen hun interesses
- Bepaal vooraf hoe lang de participatie duurt en of er beloningen tegenover staan
- Vertrouwen opbouwen met deelnemers is essentieel: werk met een stabiel team zonder wisselingen
- Wees flexibel: participanten (zoals wijkbewoners) bepalen de agenda, niet het projectteam
- Levenservaring en sociale vaardigheden zijn belangrijk bij teamleden
- Evalueer tussentijds en stuur bij

3. Veiligheid en verantwoordelijkheid

- Zorg dat iedereen zich veilig voelt (deelnemers en aanbieders)
- "do no harm": wees voorzichtig, neem geen rol over van (klinische) hulpverlening
- Zorg voor professionele afstand: voorkom project-afhankelijkheid bij participanten
- Betrek altijd gezondheids- en welzijnsprofessionals bij kwetsbare groepen

⁴⁰ Hierbij wordt aangeraden bestaande methoden te hanteren, zoals het Vancouver-model van stedenbouwkundige Larry Beasley. Zie: <https://constructive-voices.com/the-rise-of-vancouverism-a-model-for-sustainable-urban-design/>

- Wees kritisch bij wie je toelaat tot een project, niet iedereen is geschikt: het project werkt niet als de groep niet werkt

4. Inbedding en duurzaamheid

- Denk na over bestuurlijke betrokkenheid en politieke afstemming
- Veranker initiatieven in de lokale context, vooral ook in kleinere kernen
- Bouw voor na een project duurzame verbindingen in met lokale organisaties
- Voorkom project-afhankelijkheid bij participanten: denk na over wat mensen nodig hebben om na het project (zelfstandig) door te gaan en bouw alvast een brug naar lokale organisaties voor een vervolg

5. Financiering

- Pak fondsenwerving professioneel aan en maak er serieus werk van
- Benut de intentie van vermogende ouderen (zorggebruikers) om iets goeds na te willen laten, zoals het inzetten van hun erfenis voor het overbrengen van het verleden ten bate van de toekomst
- Richt met de erfgoedsector een eigen fonds op voor sociaal-maatschappelijke projecten

4.10 Bouwstenen

In deze paragraaf zijn suggesties en aanbevelingen van de geïnterviewden verzameld en gegroepeerd onder vier concrete bouwstenen voor een mogelijke toekomstige werkwijze om initiatieven of projecten voor een Faro-praktijk van de grond te krijgen.

1. Ontwikkel een business case

- Zet professionals uit het sociaal domein en het erfgoeddomein bij elkaar – op basis van gelijkwaardigheid - en maak samen een ontwerp.
- Gebruik modellen zoals 'kunst op recept' of 'diereninterventies' (knuffelen met dieren) als inspiratie om financiering voor vergelijkbare projecten met archeologie te verkrijgen.
- Redeneer niet puur financieel: start vanuit de waarde van archeologie, niet vanuit of iets financieel "rond te rekenen" is.
- Zoek je naar continuïteit in archeologische projecten, bedenk dan dat projectmatige werkwijzen ook duurzaam kunnen zijn: kortlopende, maar regionaal 'rondreizende' projecten kunnen toch een gevoel van continuïteit geven.
- Begin met testprojecten en subsidieverkenning: klein starten, uitproberen, en maak gebruik van bestaande fondsen.
- Toets eerst je ideeën, werk ze daarna pas uit: maak als erfgoedprofessional niet eerst een compleet plan (top-down), maar begin met verkennen en stel dan met partners en deskundigen uit het sociaal domein een gezamenlijk programma of project samen.

2. Werk vanuit de wijk en met de doelgroep

- Als het gaat om gewone burgers, werk bottom-up en faciliteer bewoners-initiatieven, benader het niet top-down.⁴¹
- Maak gebruik van bestaande faciliteiten (bijvoorbeeld buurthuizen als activiteiten- en expositieplekken).
- Houd het kleinschalig: zet in op initiatieven die worden gedragen door vrijwilligers en mensen die zich er hard voor maken. Dat heeft een grotere impact dan het willen uitrollen van een landelijk programma.
- Benut bestaande (educatieve) initiatieven (bijvoorbeeld kinderuniversiteit, weekendscholen) in plaats van iets nieuws te starten.
- Ruimtelijke verankering is de sleutel: activiteiten ontstaan op plekken met betekenis, niet via instellingen.
- Creëer of benut lokale ambassadeurs die als hefboom kunnen werken voor je initiatief of project.

3. Als het gaat om specifieke doelgroepen, werk met partners in bestaande structuren

- Maak gebruik van lokale sociale netwerken en bestaande (sociale) organisaties om mensen in kwetsbare wijken te bereiken.
- Ga naar de mensen toe: niet wachten tot zij jou vinden; fysieke aanwezigheid in wijken zoals Leiden wordt aangeraden.

⁴¹ Een voorbeeld hiervan is het Genootschap Oud Schalkwijk-Haarlem, een bewonersinitiatief dat archeologen benadert voor activiteiten, niet andersom.

- Laat expertise waar die hoort. Combineer archeologische met sociale expertise, maar blijf bij je eigen rol. Wordt geen zorgverlener, wel ondersteunend. Archeologie moet geen behandeling bieden, maar kan wel een rustmoment creëren of zingeving ondersteunen.
- Wees je bewust van je rol en de benodigde competenties: empathie, geduld.

4. Schaal op na goede ervaringen

- Experimenteer eerst lokaal, op een specifiek thema (zoals eenzaamheid), in een paar gemeenten, vergelijk de resultaten, trek je lessen en schaal dan op.
- Verspreid goede voorbeelden van projecten en samenwerkingen via koepelorganisaties van bestuurders (zoals VNG) in het sociaal domein.

5. Conclusies en aanbevelingen

Het Verdrag van Faro (Raad van Europa, 2005) stelt de waarde van erfgoed voor de samenleving centraal. Dat roept de vraag op wat de erfgoedsector kan doen voor de samenleving. In de archeologie geeft het verdrag aanleiding tot een verbreding van de huidige werkwijze, die in hoofdzaak gericht is op de uitvoering van het Verdrag van Malta (Raad van Europa, 1992): naast de academische en de commerciële archeologie ontstaat een praktijk die zich onder meer richt op het sociaal domein, die we als een participatieve of Faro-praktijk kunnen karakteriseren.

Uit de voorliggende verkenning maken we op dat er twee richtingen denkbaar zijn voor het structureren van een Faro-praktijk. Dit zijn richtingen die naast elkaar kunnen bestaan en elkaar aanvullen. Met structureren wordt bedoeld op een vorm die niet per se afhankelijk is van kortlopende subsidies.

Ten eerste kan de archeologische sector een meer open organisatie van de Malta-archeologie nastreven, waardoor Faro-doelstellingen geïntegreerd worden met de bestaande doelstellingen, veelal gericht op het doen van archeologisch veldonderzoek en de uitwerking daarvan. Feitelijk voorziet de vrijwilligersregeling in de Beoordelingsrichtlijn (BRL) van de Kwaliteitszorg Nederlandse Archeologie hierin.⁴²

Het is primair aan het bevoegd gezag, in veel gevallen de gemeenten, om aan deze mogelijkheid invulling te geven (zie aanbevelingen onder A). De financiering van deze inzet is niet zonder overleg toe te delen aan initiatiefnemers van bouw- en infrastructurele projecten. Mogelijk zijn initiatiefnemers daartoe wel bereid.⁴³ Gemeenten kunnen er van hun zijde in voorzien uit de lopende middelen, bijvoorbeeld door het verbinden van de portefeuilles 'erfgoed' en 'sociaal domein' (zie aanbeveling onder B). In de interviews is met de gesprekspartners gesproken over *Social Return on Investment* (SROI), oftewel sociale inkoop.

Bedrijven in de archeologie kunnen aan een dergelijke praktijk ook uit eigen beweging invulling willen geven, bijvoorbeeld vanuit een ambitie voor sociaal ondernemen (zie punt E. hieronder). Binnen dit kader kunnen andere activiteiten dan alleen archeologisch veldwerk relevant zijn.

Ten tweede kan de archeologie aansluiten bij de lopende praktijk in het sociaal domein. Uit onze verkenning komt naar voren dat de meeste gesprekspartners hiervoor open staan. Zij hielpen ons niet alleen de complexe wereld, de actoren, de problematiek en ontwikkelingen binnen het sociaal domein beter te begrijpen, maar gaven ons ook waardevolle adviezen om een begin te maken met samenwerking en deze succesvol te laten verlopen.

Op basis van de gesprekken komen wij tot de volgende conclusies en aanbevelingen:

- A. De actoren in het sociaal domein zijn nog **niet bekend met de ambitie vanuit de archeologie** om een bijdrage te willen leveren aan maatschappelijke doelen binnen hun werkveld. Er is ook nog geen sprake van een wijdverbreide of structurele verbinding tussen de archeologische sector en het sociaal domein. In grote meerderheid zijn de gesprekspartners **wel (zeer) positief** over zo'n sectoroverstijgende verbinding en samenwerking.

⁴² 'De inzet van vrijwilligers dient een maatschappelijk doel, zoals publieksparticipatie of extra benodigde capaciteit die niet meer toe te rekenen is aan de opdrachtgever (bijvoorbeeld wijziging vergunning, extra onderzoek, etc.). Deze inzet wordt – in voorkomende gevallen – bevorderd door het bevoegd gezag middels het Programma van Eisen. Inzet van vrijwilligers vanuit een commercieel perspectief (bijv. om het offertebedrag of de kostprijs van een project te drukken) is expliciet niet toegestaan. De inzet van vrijwilligers wordt opgenomen in het Plan van Aanpak.' (par 3.8 BRL 4000).

⁴³ De reikwijdte hiervan is niet bekend, het viel buiten deze verkenning van uitsluitend het sociaal domein.

→ Aanbeveling aan Rijk/gemeenten: richt de communicatiestrategie over de doelen van het Verdrag van Faro niet alleen op de erfgoedsector, maar juist ook op het sociaal domein. Laat inspirerende werkwijzen en goede voorbeelden zien en hun mogelijke impact.

→ Aanbeveling aan archeologen: reflecteer op de sociale waarde van archeologie⁴⁴ en benut de mogelijkheden voor onderzoek en ontwikkeling van de academische wereld om instrumenten voor sociale praktijken te ontwikkelen en het empirische bewijs te versterken.

- B. Gesprekspartners zien de meeste kansen voor de bijdrage in het **brede welzijnsdomein (preventie)** en minder in de zorg, dit in verband met complexe regulering van de zorg.

Gedacht wordt aan opgaven in relatie tot vitale wijken en zorgzame buurten en buitengebieden (met thematiek als vergrijzing, eenzaamheid, dementie, armoede, integratie, verlies van identiteit, arbeidsparticipatie). Het gaat vooral om activiteiten **op gemeentelijk niveau met specifieke groepen mensen of plaatsen**.

→ Aanbeveling aan wethouders: zoek de verbinding tussen de portefeuille erfgoed en het sociaal domein op aspecten van welzijn en activering.

→ Aanbeveling aan archeologen die projecten willen ontwikkelen: richt je op het gemeentelijk niveau, maar niet alleen op stedelijke problematiek, juist ook op die van het landelijk gebied.

- C. Men ziet geen **directe relatie met de wettelijke kaders uit het sociaal domein**, daar valt dan ook **geen structurele financiering** uit te verwachten. Het sociaal domein heeft bovendien te maken met ingrijpende bezuinigingen. Wel kunnen goede projectvoorstellen meegenomen worden in de sociale agenda van de gemeente, op basis van de bestaande gemeentelijke **projectfinanciering**. Wethouders vormen een goede ingang voor initiatieven, als ook lokale welzijnsorganisaties (via het gemeentelijk loket).

→ Aanbeveling aan archeologen: ga in gesprek met wethouders en/of lokale welzijnsorganisaties over concrete ideeën (op basis van goede voorbeelden) en werk die samen uit.

→ Aanbeveling aan archeologen: zoek partners via het gemeentelijk loket 'sociaal domein'.

- D. Voor de financiering van sociale archeologische projecten adviseerden gesprekspartners ons om naast gemeentelijke financiering (o.a. 'sociaal inkopen') te denken aan het **professionaliseren van fondsverwerving**. Er bestaan diverse fondsen met een sociale doelstelling, ook bij banken, die kunnen worden benaderd. Ook kan de sector **een eigen (particulier) fonds** oprichten (o.a. met legaten en donaties).

→ Aanbeveling aan archeologen en beleidsmakers: professionaliseer de fondsverwerving voor archeologische Faro-activiteiten, denk ook aan particulier geld.

- E. Gemeenten werken in het kader van maatschappelijk verantwoord ondernemen met de regeling **Social Return on Investment (SROI)** oftewel 'sociale inkoop', waarbij ondernemers in hun werkzaamheden voor de gemeente maatschappelijke doelen integreren (zoals het ontwikkelen van werkervaring). Soms is de bijdrage financieel en kan deze worden ingezet voor projecten in het sociaal domein.
- Er bestaan 'marktplaatsen' voor sociaal ondernemers die instrumenten bieden en waar maatschappelijke initiatieven, sociale ondernemingen en fondsen elkaar kunnen vinden.

⁴⁴ Zie voor inspiratie o.a. Van Londen, Van den Dries en Landskroon 2021, *Over lokalisme, Liefdewerk en Lonkend perspectief*.

→ Aanbeveling aan archeologen en (gemeentelijke) beleidsambtenaren: verken de gemeentelijke SROI-systematiek voor de financiering van sociaal-maatschappelijke projecten; start een discussie over de invulling van SROI bij uitvoering van archeologische opdrachten.

→ Aanbeveling aan archeologen: verken de mogelijkheden van sociaal ondernemen om invulling te geven aan je ambities om maatschappelijke vraagstukken aan te pakken met behulp van je vak.

- F. Het verhaal van de plaats, of archeologische activiteiten en/of materialen kunnen - of zelfs moeten - drager zijn. **Begin bij de archeologie**, is het duidelijke advies. Het gaan zweven door 'goed willen doen' is benoemd als valkuil.

→ Aanbeveling aan archeologen: blijf bij je vak.

- G. De gesprekspartners gaven aan dat het zinvol is om **aan te sluiten op lopende** (burger-) **initiatieven die werken en deze daardoor te versterken**, in plaats van zelf een activiteit te starten (naar voorbeeld van de innovatiewerkplaats senioren).

→ Aanbeveling aan archeologen/beleidsmakers: inventariseer op welke lopende initiatieven aangehaakt kan worden om deze te versterken.

- H. Het verbinden van de archeologie met diverse **participatie-initiatieven** kan zeker, maar dan komt het beoogde project eerder in het ruimtelijk domein terecht dan het sociaal domein of op het **raakvlak van beide**. Het - bijvoorbeeld - via participatie gezamenlijk ontwikkelen van het verhaal van een plek kan helpen andere dan de gebruikelijke mensen (zogenaamde *participatie-elite*) een stem te geven en een ruimtelijke identiteit te genereren die aansluit op de beleving van bewoners (placemaking/gebiedsontwikkeling). De **Omgevingswet** biedt hiervoor kansen omdat het specifiek ingaat op welzijn en gezondheid in de leefomgeving. Er wordt ook gewezen op het aansluiten bij bestaande participatiemethoden.⁴⁵

→ Aanbeveling aan archeologen en beleidsmakers: verken de mogelijkheden voor participatie in het kader van de Omgevingswet die op het snijvlak van het ruimtelijk en sociaal domein liggen. Hier liggen kansen en er valt veel te leren.

→ Aanbeveling aan archeologen: ontwikkel als sector een meldpunt voor participatiemogelijkheden en biedt als bedrijf of gemeentelijke dienst je activiteiten daar aan.

En nu verder?

De aanbevelingen zijn erop gericht om de samenwerking met het sociaal domein te ontsluiten en te vergroten. Het zijn veelal richtingen voor een eerste stap: we zijn ons er van bewust dat veel nog verdere verkenning behoeft. Toch is ons gebleken dat veel al kan en dat zowel de erfgoedsector als het sociaal domein de tijdgeest mee hebben.

Voor de archeologie geldt dat het als bron van erfgoed al - fysiek gezien - midden in de samenleving en dicht bij de buurtbewoner is te vinden. Meestal is het nauw verbonden met de ruimtelijke ordening en soms met de leefbaarheid van de leefomgeving. Steeds meer wordt duidelijk dat de sector veel te bieden heeft aan de samenleving. Door de samenwerking met het sociaal domein te zoeken kan naar verwachting de benutting van de archeologie voor de samenleving worden versterkt op thema's zoals sociale cohesie, integratie, welzijn en arbeidsparticipatie. Voor menig erfgoedprofessional wordt het langzaamaan ook vanzelfsprekend dat je goed kunt doen met erfgoed. Het ontwikkelen van participa-

⁴⁵ Een voorbeeld is de Vancouver-methode van stedenbouwkundige Larry Beasley, waarbij belangen samenkomen van bewoners, infrastructuur, diensten, bedrijven, etc.

tieve erfgoedpraktijken begint bovendien een steeds steviger plek te krijgen in de opleiding van toekomstige professionals.⁴⁶

In het sociaal domein is de tijdgeest rijp om de erfgoedsector te omarmen. Er zijn ontwikkelingen gaande (o.a. inzet op preventie, vermaatschappelijking van zorg, integrale samenwerking) die kunnen bijdragen aan een goede voedingsbodem voor toenadering en samenwerking met de erfgoedsector.

Hoewel we de tijdgeest mee hebben, valt niet te ontkennen dat het tij op dit moment niet mee zit. De bezuinigingen op zowel zorg als onderwijs, cultuur en wetenschap maken dat voor een geïnstitutionaliseerde verbinding, met structurele financiering, de tijd nog niet rijp is. Toch kan een ieder die goed wil doen met erfgoed verwachten dat tal van partners in het sociaal domein graag meedenken en er open voor staan om een vruchtbare samenwerking tot stand te brengen. We raden dan ook aan om de handreikingen te benutten die vanuit het sociaal domein worden geboden en om met de verkregen adviezen in de hand aan de slag te gaan met kleinschalige, lokale initiatieven.

⁴⁶ Naast aandacht hiervoor in individuele vakken bij erfgoedopleidingen, werken de Hogeschool Saxion en de Faculteit Archeologie (Universiteit Leiden) aan een gezamenlijke minor voor bachelors, die zich richt op participatie in erfgoed.

Literatuur en referenties

- Bureau Social Return, Gemeente Amsterdam, 2021, *Leidraad Sociaal opdrachtgeverschap* Gemeente Amsterdam.
https://openresearch.amsterdam/image/2023/3/20/leidraad_sociaal_opdrachtgeverschap.pdf
- Cedris, 2019, *Stappenplan socialer aanbesteden - een handleiding voor gemeenten*.
<https://www.pianoo.nl/sites/default/files/media/documents/Stappenplan-socialer-aanbesteden-april2019.pdf>
- Dijk, A. van, & Schlaman M. (red.), 2021, *Kunst op Recept*. Uitgave van DE KOM – stadstheater en kunstencentrum/Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst. https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/2021/12/Kunst_op_recept_T.pdf
- Heijnders, M. & Meijs, J.J., 2019. *Handboek Welzijn op Recept: zorg en welzijn maken samen het verschil*. Bohn Stafleu van Loghum.
- Heijnders, M. & de Feijter, C., 2020. Welzijn op recept. Een eenvoudig concept met krachtige gevolgen. *Geron* 22 (2), 1-4.
- Historic England, 2018, *Wellbeing and the historic environment*.
<https://historicengland.org.uk/images-books/publications/wellbeing-and-the-historic-environment/>
- Lewis, F., Groot, B., Krans, K.L.S., van Leeuwen, B, van de Wal-Huisman, H., Abma, T.A., Tal, M., van Campen, C., Kiss, K., Bussemaker, J., Finnema, E., Kolsteeg, J., Buskens, E., te Marvelde, D., & van den Berg, N., 2024. *Arts in health in the Netherlands: a national agenda*. University of Groningen Press. <https://doi.org/10.21827/65c5df4b7d0b3>
- Londen, H. van, van den Dries, M.H., & Landskroon, S., 2021. *Over lokalisme, liefdewerk en lonkend perspectief*. Universiteit van Amsterdam.
<https://www.cultureelerfgoed.nl/documenten/2021/01/01/over-lokalisme-liefdewerk-en-lonkend-perspectief>
- Overweel, J., 2024, Sociale activering: Erfgoed biedt kansen voor sociaal werkers. *Tijdschrift voor sociale vraagstukken* nr.1, 2024, 42-43. <https://www.socialevraagstukken.nl/author/jeroen-overweel/>
- Poll, J., Notten, N., de Kleijn, M., Faber, P., Herschoe, L., Kommers, M.-J., 2021. *Kunst als (ver)wondermiddel - Over de inzet van actieve cultuurparticipatie voor Positieve Gezondheid in de eerstelijnszorg*. Utrecht LKCA/Institute for Positive Health.
- Raad van Europa, 1992, *Convention for the Protection of the Archaeological Heritage of Europe (revised)*. Valletta. [Verdrag van Malta]. <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/valletta-convention>
- Raad van Europa, 2005, *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Faro. [Verdrag van Faro]. <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention>
- Smith, L. 2006. *Uses of Heritage*. London and New York: Routledge. Doi:10.4324/9780203602263

Bijlage 1: Interviewvragen

1. Wat is uw eerste associatie als u denkt aan 'archeologie'?
2. Wat is uw reactie op onze ambitie om het sociaal domein en de archeologie samen te brengen voor het bereiken van maatschappelijke doelen, zoals sociale cohesie, integratie, welzijn, gezondheid en arbeidsparticipatie?
 - a. Ziet u eventueel andere doelen? (bijv. voor dagbesteding)
3. Wat zou voor u de meerwaarde zijn om de archeologie te benutten voor sociale doeleinden?
 - a. Zijn de mensen (o.a. zorggebruikers) waar u mee te maken heeft potentiële participanten?
 - b. Ziet u een nut in het kader van een specifieke (wettelijke) maatschappelijke (zorg)taak?
4. Hoe zouden we een samenwerking kunnen aanpakken (wat en bij welke organisaties zijn ingangen)?
5. Hoe denkt u dat collega's in het sociaal domein staan tegenover het benutten van de archeologie in het kader van maatschappelijke doelen?
 - a. Aan welke collega's (stakeholders) denkt u dan?
6. In hoeverre zou u een samenwerking met een partner uit de archeologie (bedrijf, gemeente, erfgoedhuis, depot, museum) zien zitten?
7. Ziet u knelpunten waar we rekening mee moeten houden om de archeologie te kunnen benutten voor het sociaal domein?
 - a. Hoe zouden we die kunnen aanpakken of omzeilen?
8. Ziet u mogelijkheden voor financiering van samenwerking en participatie?
9. Welke mogelijkheden voor financiering zouden we volgens u nader moeten onderzoeken (of mensen die we daarvoor zouden moeten spreken)?
10. Ziet u kansen om de gemeentelijke sociale taken te koppelen aan de archeologische erfgoedzorg (en de archeologie in te bedden in het sociale domein)?
11. Wat moeten we vooral niet doen of willen?
12. Met wie zouden we volgens u ook moeten spreken?

Bijlage 2: Gesprekspartners

Pauline Bieringa – Algemeen Directeur Triodos Bank

Jur Botter – Voormalig wethouder (o.a. Sociaal Domein) in Heemstede, Bloemendaal en Haarlem, voorzitter Raad van Toezicht WIJ Heemstede, Strategisch adviseur JBConsulting

Wolter Braamhorst – Communicatieadviseur (2023) van de Island Secretary op st. Eustatius (in overleg met Raimie Richardson, Eilandinspecteur Archeologie st. Eustatius)

Christel Brandenburgh – Gemeentelijk Archeoloog, Archeologische Dienst Leiden

Jordy Clemens – Wethouder (Onderwijs, Cultuur, Erfgoed, en Centrumontwikkeling) Heerlen

Mohssine Dahhan – Beleidsadviseur Gemeentelijke Archeologische Dienst Almere

Yvonne van Delft – Wethouder (Werk & Inkomen, Cultuur, Sociaal Domein) Leiden

Marjolein van den Dries – Coördinator Educatie & Publieksbereik Archeologisch Museum Haarlem

Rutger Groot Wassink – Wethouder (Sociale Zaken, Diversiteit en Democratisering) Amsterdam

Vicki Haverkate – Hoofd Onderwijs Stichting Waterloo Uncovered

Finus Kuijs – voormalig Divisiemanager Maatschappelijk Werk Walcheren/Directeur-bestuurder De Huisartsenconnectie, Zuid-Beveland/Directeur Schorpioen Interim

Karliën Landman-Peeters – Projectleider Innovatiewerkplaats Senioren/Hoofddocent Sociaal Werk Hanzehogeschool Groningen

Jos van der Lans – Cultuurpsycholoog/Journalist/Redacteur Canon Sociaal werk/voormalig Lid Eerste Kamer der Staten Generaal

Wouter Poels – Adviseur Team Sociaal Domein Berenschot/voormalig Beleidsmedewerker Inclusio

Sarah Ros – Bestuursadviseur Fysieke Leefomgeving en Participatie Vereniging Nederlandse Gemeenten

Paut Struik – (Interim) Projectmanager Patiëntenorganisaties en Beroepsverenigingen/Adviseur PK Working Solutions

Carijn Tulp – Coördinator Regioteam Platform Sociaal Domein (Vereniging Nederlandse Gemeenten)/Directeur Tulp Advies

Arlette Vrusch – Wethouder (Jeugd en Armoedebestrijding, Welzijn en Zorg) Heerlen

Siep Wijsenbeek – Directeur Branchevereniging van Fondsen in Nederland (FIN)

Anja van Zalinge – Stadsarcheoloog Gemeentelijke Archeologische Dienst Haarlem

Kirsten Zitman – Directeur BuZZ Leiden

Bijlage 3. Actoren in het Sociaal Domein

Het sociaal domein omvat een breed veld van organisaties, spelers en taken. De belangrijkste actor-categorieën binnen het sociaal domein zijn:

- Wetgeving (Ministerie van VWS, Tweede Kamer)
- Uitvoering en besluitvorming (gemeenten)
- Advisering: Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) en private consultants
- Aanbieders van zorg en hulp (werkveldprofessionals, incl. sociaal ondernemers)
- Landelijke koepelorganisaties (kennisinstituten) en beroepsverenigingen (beroepsregisters)
- Landelijke belangenbehartigingsorganisaties (voor bestuurders, beleidsmedewerkers, zorgmedewerkers, en cliënten)
- Zorgvragers (cliënten)
- Het netwerk van de zorgvrager (gezinsleden, familie)
- Aanpalende stakeholders: onderwijs- (hbo en mbo) en onderzoeksinstituten (hbo en universiteiten)

Gemeenten

Gemeenten staan sinds 2015 centraal in het sociaal domein. Op basis van de Participatiewet, de Jeugdwet en de Wet maatschappelijke ondersteuning verrichten zij inspanningen rondom werk, participatie, zorg, jeugd, onderwijs en inburgering.⁴⁷ Zij zijn bij problemen rondom bijvoorbeeld inkomen, schulden, laaggeletterdheid, ouderenzorg en werkloosheid eerst aan zet zodat de dienstverlening dicht bij de inwoners georganiseerd kan worden. Uitgangspunten hierbij zijn: zelfredzaamheid, de participatie van de burger en de kracht van preventie.

In principe maakt de gemeente het beleid voor het versterken van de sociale basis, het sociale netwerk in een wijk of dorp en biedt het een loket voor vragen en diensten met betrekking tot het sociaal domein. Het sociale netwerk bestaat onder meer uit wijkteams, buurtcentra, en overige samenwerkingspartners, zoals organisaties met zorgprofessionals, die de taken uitvoeren. Deze actoren hebben elk een specifieke rol:

- *Sociale wijkteams of buurtteams*

Veel gemeenten hebben in de stedelijke omgeving zogenaamde sociale wijkteams, soms ook wel buurtteams genoemd (niet te verwarren met buurtzorg). Deze wijkteams zorgen namens de gemeente voor ondersteuning, zorg en welzijn van de inwoners (volwassenen) van een wijk. Vaak zijn er meerdere wijkteams per gemeente actief. In sociale wijkteams werken doorgaans verschillende zorg- en welzijnsmedewerkers samen, zodat ze hun expertise kunnen bundelen. Het sociaal wijkteam biedt hulp en advies bij vragen op het gebied van wonen, geldzaken, verlies en rouw, relaties, geweld, eenzaamheid, vervoer, etc. Hulp kan worden geboden in de vorm van gratis trainingen (bijv. weerbaarheidstrainingen en assertiviteit), ontmoetingsplekken en bijvoorbeeld welzijn op recept.

- *Buurthulp*

Buurthulp is een vorm van informele zorg, die bestaat uit hulp van een vrijwilliger uit de eigen woonomgeving. Het is een kleinschalige voorziening of initiatief voor onderlinge hulp- en dienstverlening door en voor bewoners in buurt, wijk of dorp. Wanneer het persoonlijke netwerk (tijdelijk) niet beschikbaar is, kan 'buurthulp' uitkomst bieden. Het betreft primair hulp

⁴⁷ Bron: <https://www.bestuursacademie.nl/blog/sociaal-domein/wat-is-het-sociaal-domein.html>

bij (kleine) praktische zaken, zoals mantelzorg (huishoudelijke taken, boodschappen), klusjes en kleine reparaties, tuinonderhoud of vervoer. De hulp kan ook gericht zijn op sociale en emotionele ondersteuning (koffiedrinken bij een eenzame oudere), of het overdragen van kennis en vaardigheden (het leren van Nederlands aan nieuwkomers).

Sommige initiatiefnemers hebben soms hogere doelen op de lange termijn, zoals:

- ❖ helpen bij talentontwikkeling
 - het activeren van buurtbewoners met beperkingen, om óók iets te betekenen voor anderen;
 - het bieden van leerwerkplaatsen voor mensen met afstand tot de arbeidsmarkt;
 - ❖ versterken van het organiserend vermogen van de buurt
 - de professionele inzet erop richten dat buurthulp zoveel mogelijk door vrijwilligers / buurtbewoners zelf gerealiseerd wordt;
 - ❖ vergroten van de zorgzaamheid van de buurt
 - buurtbewoners bewegen om vaker 'om te zien naar elkaar' en hulp te durven vragen.⁴⁸
- *Dorpsondersteuners*

In de landelijke omgeving doen dorps-coördinatoren of dorpshuizen wat wijkteams in stedelijke context doen. Hierbij zijn burgerinitiatieven, zoals de 'dorpsondersteuners' in opkomst, die zich inzetten als sociale gebiedsontwikkelaars (<https://dorpsondersteuner.nl>).
 - *Adviesgroepen sociaal domein*

Gemeenten werken soms met adviesgroepen, bijvoorbeeld om de sociale basis in hun regio in kaart te brengen of te versterken, of om wensen en behoeften van wijken of dorpen te inventariseren. Zulke inventarisaties kunnen nuttig zijn voor het erfgoed domein, omdat ze inzicht bieden in gemeenschappen en sociaal-culturele accommodaties.⁴⁹

Landelijke koepelorganisaties en belangenbehartigers

Er is op landelijk niveau een breed palet aan organisaties die zich inzetten om bijvoorbeeld kennis te delen, te adviseren, belangen te behartigen en/of te ondersteunen in de uitvoering. Deze kunnen voor de erfgoedsector interessante partners zijn als stapstenen voor een opschaling van de uitrol van samenwerkingsprojecten. De voor de erfgoedsector mogelijk relevante spelers zijn:

- *Platform Sociaal Domein*

Initiatief van de VNG en de overheid om beleid beter te laten aansluiten bij de behoeften van inwoners. Ondersteunt gemeenten en partners in het sociaal domein, onder andere om samenwerkingen te versterken. Werkt met regioadviseurs en organiseert kenniswerkplaatsen (samenwerkingsverbanden waarin onderzoekers, beleidsmakers, zorgprofessionals en ervaringsdeskundigen samen werken om voor actuele vraagstukken in het sociaal domein creatieve oplossingen te zoeken (<https://platform-sociaaldomein.nl/>).

⁴⁸ <https://www.movisie.nl/artikel/buurthulp-meer-helpende-handen-dichtbij-huis>

⁴⁹ Zie bijvoorbeeld de adviesgroep voor de gemeente Groningen: <https://www.adviesgroepsociaaldomeingemeentegroningen.nl/sociale-gebiedsontwikkeling/>

- *Movisie*

Landelijk kennisinstituut voor sociale vraagstukken, ondersteunt en adviseert gemeenten, maatschappelijke organisaties etc., en werkt mee aan kennisontwikkeling en praktijkoplossingen. Geeft het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken uit (www.movisie.nl).

- *Divosa*

Vereniging van leidinggevendenden in het gemeentelijk sociaal domein. Zet zich in voor belangenbehartiging (www.divosa.nl).

- *Stimulanz*

Stichting die gemeenten en overheden adviseert mbt wet- en regelgeving in het sociaal domein en op sociale vraagstukken. Biedt training aan ambtenaren en (toekomstige) professionals, kennisbanken, en helpdesks (www.stimulanz.nl).

- *Kenniscentrum Sociaal Domein*

Opleidings- en detacheringsorganisatie voor professionals (over wetgeving en implementatie sociaal domein). Samenvoeging van eerdere kenniscentra (Wmo, Participatie, schuldhulpverlening etc.). Uitgever van het tijdschrift Magazine Samen Sociaal Domein. Organiseren bijscholingsdagen, met masterclasses en workshops. Kan interessant zijn voor communicatiedoeleinden (www.kenniscentrumsociaaldomein.nl).

- *Landelijk kennisnetwerk Welzijn op Recept*

Ondersteunt en geeft advies aan huisartsen en andere eerstelijns zorgverleners, aan welzijnswerkers, sociaal werkers, beleidsambtenaren en gemeenten om Welzijn op Recept toe te passen (www.welzijnoprecept.nl).

- *IederIn*

Netwerk en belangenbehartigingsorganisatie van mensen met een beperking of chronische ziekte (<https://iederin.nl>).

- *Per Saldo*

Landelijke PGB-vereniging (www.pgb.nl).

Aanpalende stakeholders: onderzoek

Het *Netwerk werkplaatsen sociaal domein* is de grootste speler in het onderzoek binnen het sociaal domein. Het netwerk van werkplaatsen sociaal domein is in 2015 door het Ministerie van VWS in het leven geroepen. Het zijn regionale netwerken van organisaties en hogescholen die samen onderzoeken hoe het sociaal domein of de sociale basis versterkt kan worden. Zo hebben de 'werkplaatsen sociaal domein' financiering gekregen voor projecten rondom zelfstandig wonende ouderen, opdat ouderen zelfstandig blijven wonen (in verband met de dubbele vergrijzing). Onder een werkplaats sociaal domein hangt soms een 'innovatiewerkplaats' die zijn verbonden aan de sociale studies bij hogescholen (<https://www.werkplaatsensociaaldomein.nl/>).

